

แม่ชีกับสภาพปัญหาและโอกาสในการเข้าถึงอุดมศึกษา ที่จัดโดยคณะสงฆ์ไทย*

แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม*

Martin Seeger**

บทคัดย่อ

งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสภาพปัญหาและโอกาสของการเข้าถึงอุดมศึกษาของแม่ชีไทยกับปัญหาเรื่องสถานที่อยู่อาศัย และปัญหาเรื่องทุนการศึกษาสำหรับโอกาสด้านการศึกษา นั่น คณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายได้ส่งเสริมการศึกษาระดับมัธยมศึกษาแก่แม่ชีครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๙๔ คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายส่งเสริมการเรียนบาลีศึกษาแก่แม่ชีครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๐๖ ถึงแม้คณะสงฆ์จะส่งเสริมการเรียนภาษาบาลีแก่แม่ชี แต่ก็ยังมีส่วนที่ไม่เหมือนกัน หลังจากมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้รับพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ แล้ว จึงได้เปิดรับแม่ชีเข้าศึกษาในระดับอุดมศึกษา กล่าวได้ว่าการศึกษาของแม่ชีในช่วงกว่า ๑๐ ปีที่ผ่านมาดีขึ้น วัตถุประสงค์หลักอย่างหนึ่งของงานวิจัยนี้ คือ การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้จัดการศึกษาและผู้รับการศึกษาและข้อแสดงความเห็นจากแบบสอบถาม เพื่อเปรียบเทียบประสบการณ์ ทักษะ ทักษะ ประเมินศักยภาพ และประสิทธิภาพในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์แม่ชีไทย

คำสำคัญ : แม่ชีไทย, โอกาสในการเข้าถึงการศึกษาของแม่ชีไทย, เพศภาวะในพระพุทธศาสนาไทย, บาลีศึกษา, พุทธศาสนศึกษา, ภิกขุณี

* คณะวิจัยขอขอบพระคุณท่านพระครูปลัดสุวัฒนวิชิตคุณ (ไสว โชติโก) อดีตผู้อำนวยการสถาบัน วิจัยพุทธศาสตร์ (๒๕๕๔), พระมหาสุทนต์ อาภากร (ออปุ่น) ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่สนับสนุนด้วยการให้ทุนวิจัย นอกจากนั้นขอขอบพระคุณ พระภิกษุและแม่ชีที่อนุญาตให้สัมภาษณ์ Martin Seeger ขอขอบพระคุณ Research Committee of the Association of Southeast Asian Studies in the United Kingdom (ASEASUK) funded by The British Academy ผู้ให้ทุนวิจัย คณะวิจัยขอขอบพระคุณ Justin McDaniel ที่ให้คำแนะนำ ขอขอบพระคุณ พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาบุญโญ) รองศาสตราจารย์ ดร., พระสุธีธรรมาภรณ์ (เทียบ สิริญาโณ) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร., ศาสตราจารย์ ดร.วัชร งามจิตต์เจริญ ที่เมตตาอ่านงานวิจัยและให้คำแนะนำ

* อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

** Senior Lecturer ประจำภาควิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยลิเวอร์พูล ประเทศอังกฤษ

Mae Chis' Access to Higher Monastic Education in Thailand

Abstract

This research investigates the relationship between Thai *mae chis*' access to higher monastic education, provided by the *sangha*, and their opportunities to find appropriate accommodation and financial support. While the Mahanikaya Sangha has supported *mae chis* in their Abhidhamma Studies since 1951, the Dhammayuttika-Nikaya Sangha has provided *mae chis* with the opportunity to pursue Pali Studies in a similar way to monks since 1963 (even though there still exist some significant differences). As a consequence of the enactment of their University Acts in 1997, both Mahachulalongkornrajavidyalaya University and Mahamakut Buddhist University have been able to admit *mae chis* to their programmes. Our research will show that monastic educational career opportunities for *mae chis* have improved significantly over the last 10 years or so. A major objective of our research is to provide an analytical investigation of the interviews we conducted with students, administrators and teachers in higher monastic education. Here, we will discuss the views and experiences of our interviewees in order to study the potential and effectiveness of the monastic education that has been made available to Thai *mae chis* in recent years.

Keywords : Thai *mae chis*, access to higher monastic education, gender in Thai Buddhism, Pali Studies, Buddhist Studies, *bhikkhuni*

๑. อารัมภบท

ในช่วงเวลาประมาณ ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมา โอกาสทางการศึกษาระดับอุดมศึกษาของนักบวชสตรีในสังคมไทยในด้านต่างๆ มีมากขึ้นจะเห็นได้ว่า ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ มหาปชาบดีเถรีวิทยาลัยซึ่งเป็นโครงการร่วมกับมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เริ่มสอนอย่างเป็นทางการเปิดโอกาสให้แม่ชีศึกษาระดับปริญญาตรี เป็นวิทยาลัยพระพุทธศาสนาเพื่อการศึกษาสำหรับแม่ชีและสตรีแห่งแรกของประเทศไทย^๑ นอกจากนั้น แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุด ผู้ก่อตั้งเสถียรธรรมสถาน ได้จัดการศึกษาระดับปริญญาโทเป็นโครงการร่วมกับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยใช้ชื่อว่า สภาวิทยาลัยเริ่มจัดการศึกษาในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ (ประกาศมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑) ก่อนที่แม่ชีไทยจะมีการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษานั้น ได้มีการศึกษาระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ มาแล้ว คือ สถานศึกษาธรรมจารีนิวิทยา ซึ่งเป็นสาขาของสถาบันแม่ชีไทย ที่อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี จัดการสอนโดยคณะแม่ชีสถาบันแม่ชีไทย สอนวิชาสามัญระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลายในระบบการศึกษานอกระบบโรงเรียน (กศน.) และสอนวิชาพระปริยัติธรรม ธรรมศึกษาและบาลีศึกษาให้แก่เด็กหญิงที่บวชและไม่ได้บวชแต่สมาทานศีลซึ่งเป็นการจัดการศึกษาแบบให้เปล่า^๒ นอกจากนั้นสำนักแม่ชีศาลาลันตีสุข อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมได้เปิดการเรียน

การสอนบาลีศึกษาแก่แม่ชีตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๒๑ จนถึงปัจจุบัน^๓ ขณะเดียวกันนั้น ภาพลักษณ์ทางสังคมของแม่ชีก็ดีขึ้น พระไพศาล วิสาโล ให้เหตุผลอย่างน่าสนใจว่า

“เป็นไปได้ว่า ผู้หญิงอีกกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในวัดคือแม่ชี จะมีบทบาทและสถานภาพสูงขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะคนชั้นกลางที่มีการศึกษาจะเข้ามาบวชชามากขึ้น อีกส่วนหนึ่งเป็นเพราะแม่ชีเองก็มีความพยายามที่จะพัฒนาคุณภาพของตนเองให้สูงขึ้นด้วย เช่น มีการจัดองค์กรควบคุมดูแลกันเอง (สถาบันแม่ชีไทย) และให้การศึกษาหรืออบรมฝึกฝนแม่ชีด้วยกันทั้งในทางปริยัติและปฏิบัติ (มหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย) ไม่ต้องสงสัยเลยว่าความสำเร็จของแม่ชีหากจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะการอุปถัมภ์สนับสนุนของฆราวาสหญิงที่เป็นคนชั้นกลาง ซึ่งนับวันจะมีทัศนคติที่ดีต่อแม่ชีมากขึ้น”

(พระไพศาล วิสาโล, ๒๕๕๖: ๑๙๑)

ยิ่งไปกว่านั้นปรากฏการณ์หนึ่งซึ่งเป็นผลหนึ่งที่เกิดจากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ คือ แม่ชีมีสิทธิเข้าศึกษาในสถานศึกษาไทยในระดับปริญญาตรีปริญญาโทและปริญญาเอกในมหาวิทยาลัยของรัฐบาลได้ สำหรับระดับปริญญาตรีนั้นถ้าเป็นมหาวิทยาลัยปิด มีการคัดเลือกนิสิตด้วยการสอบ Entrance ซึ่งมีการแข่งขันสูง ในส่วนของมหาวิทยาลัยเปิดนิสิตสามารถสมัครเข้าศึกษาได้โดยไม่ต้อง

^๑ แม่ชีคุณหญิงกนิษฐา วิเชียรเจริญและมูลนิธิสถาบันแม่ชีไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ร่วมกับสมาคมส่งเสริมสถานภาพสตรี เป็นผู้ริเริ่มดำเนินการก่อสร้าง สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ฯ มหาปชาบดีเถรีวิทยาลัยอยู่ในสังกัดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

^๒ แม่ชีอรรธนี โพธิ์ ภาสศักดิ์ชัย, ผู้อำนวยการโรงเรียนธรรมจารีนิวิทยา, อำเภอปากท่อ, จังหวัดราชบุรี, วันที่ ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๕๕, สัมภาษณ์.

^๓ แม่ชีสุนันทา เรียงแหลม, สำนักแม่ชีศาลาลันตีสุข อำเภอ นครชัยศรี จังหวัดนครปฐม, เปรียญธรรม ๙, นิสิตปริญญาเอก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๕๕, สัมภาษณ์.

Entrance บางสาขาวิชาไม่อนุญาตให้นักบวชเรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ บุญหนุนให้เหตุผลว่า “วิชาบางวิชามีกิจกรรมไม่เหมาะสมกับนักบวช”^๕ นอกจากนั้นมหาวิทยาลัยของรัฐบาลได้เปิดการเรียนการสอนภาคพิเศษ (เรียนเฉพาะวันเสาร์วันอาทิตย์และเรียนภาคค่ำ) แม่ชีสามารถเข้าศึกษาได้ ส่วนมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเปิดการเรียนการสอนระดับปริญญาโทและปริญญาเอกสำหรับคฤหัสถ์และแม่ชี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๒ เป็นต้นมา หลังจากนั้นอีก ๑ ปี มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจึงได้เปิดปริญาตรหัสถ์พุทธศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาอภิรกรรม คณะพุทธศาสตร์ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๓ สำหรับแม่ชีและคฤหัสถ์ชายหญิง^๖ ส่วนมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์อีกแห่งได้เปิดโอกาสให้แม่ชีศึกษาได้ในระดับปริญาตรีเริ่ม พ.ศ. ๒๕๔๒ ปริญญาโท ปี พ.ศ. ๒๕๔๕ และปริญญาเอก ปี พ.ศ. ๒๕๔๙^๗ ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในเรื่องระบบการศึกษาที่แม่ชีสามารถเข้าถึงได้ดังที่กล่าวมานี้ ในขณะที่นักวิชาการทั้งไทยและนักวิชาการตะวันตกได้ศึกษาสถานศึกษาและโครงการศึกษาต่างๆ ของแม่ชีที่กล่าวมาข้างต้นนี้บ้างแล้ว แต่ยังไม่มีการศึกษาระดับลึกเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในระบบการศึกษาระดับสูงสำหรับแม่ชีที่จัดโดยมหาวิทยาลัยสงฆ์ไทยทั้งสองแห่ง ทั้งที่การเปิดโอกาสนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญไม่ใช่น้อย โลกของนักวิชาการยังไม่ได้เอาใจใส่ในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องนี้เท่าที่ควร

ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ นักมานุษยวิทยา ลินเบอร์ก ฟอล์ค (Lindberg-Falk) ได้เขียนเกี่ยวกับการศึกษาของแม่ชีไทย ในหนังสือเกี่ยวกับนักบวชหญิง (Lindberg Falk Monica, 2007) ได้กล่าวถึงการศึกษาของแม่ชีไทยว่า “แม่ชีไม่ได้รับอนุญาตที่จะศึกษาระดับปริญญาตรีที่มหาวิทยาลัยสงฆ์สองแห่งที่ประเทศไทยได้ นอกจากนี้ก็มีโอกาสน้อยสำหรับแม่ชีที่จะเข้าถึงการศึกษาระดับอุดมศึกษาได้”^๘ ในวิทยานิพนธ์เล่มเดียวกันนี้ ลินเบอร์ก ฟอล์ค (Lindberg-Falk) ก็ได้กล่าวถึงมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่จัดการศึกษาเฉพาะปัจเจกบุคคลเท่านั้น โดยอธิบายว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่เปิดโอกาสให้แม่ชีศึกษาในระดับปริญญาเอกได้เป็นกรณีพิเศษเฉพาะบุคคล” (Lindberg Falk Monica, 2007: 201) และในเล่มเดียวกันนี้ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า มีแต่บางชั้นเรียน (courses) ที่แม่ชีสามารถเรียนได้^๙ ลินเบอร์ก ฟอล์ค (Lindberg-Falk) พูดถึงโอกาสในการศึกษาระดับปริญญาตรีที่มหาปชาบดีเถรีวิทยาลัยเท่านั้น แต่ไม่กล่าวถึงมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหามกุฏ-

^๕ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ บุญหนุน, หัวหน้าภาควิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพมหานคร, วันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๕๕, สัมภาษณ์.

^๖ หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต, สาขาวิชาพระอภิรกรรม คณะพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

^๗ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม.

^๘ “Mae Chiis have not been entitled to study for Bachelor degrees at the two Buddhist universities in Thailand and there are few opportunities for them to attain higher education” (Lindberg Falk, *Making Fields of Merit*, หน้า ๒๑๘).

^๙ “..., Thai mae chiis have been excluded from the Buddhist universities with the exception of some courses that are open to them” (Lindberg Falk, *Making Fields of Merit*, หน้า ๑๙๘).

ราชวิทยาลัย ที่ได้เปิดโอกาสให้แม่ชี (และสตรีทั่วไป) ศึกษาได้ในทุกระดับตั้งแต่ปริญญาตรีจนถึงปริญญาเอก^{๙๐}

ในหนังสือ “ปัตนาว” ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๕๕๓ ภิกษุณีธัมมณันทา เขียนไว้ว่า “มหาวิทยาลัยสงฆ์ ๒ แห่งในกรุงเทพฯ ทั้งมหาจุฬาราชวิทยาลัยและมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เดิมเน้นจัดการให้การศึกษาแก่พระเถรในธรรมยุตและมหานิกายเท่านั้น แม้ว่าปัจจัยที่สนับสนุนเป็นงบประมาณจากรัฐบาลที่ได้มาจากภาษีอากรของราษฎรทั้งหญิงและชาย แต่การศึกษาพุทธศาสนาที่จัดให้ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งนี้ จำกัดเฉพาะพระภิกษุสงฆ์ ก็ดูว่าเป็นเรื่องที่สังคมให้ความชอบธรรมและยอมรับกันได้ ไม่ใช่ใช้ความรุนแรงในเชิงโครงสร้าง ที่กระทำต่อสตรีในระดับรัฐหรือ?”^{๙๑} ในบทความนี้ ภิกษุณีธัมมณันทาไม่ได้พูดถึงโอกาสของผู้หญิงในการเข้าถึงการศึกษาในมหาวิทยาลัย

สงฆ์ทั้งสองแห่ง รวมทั้งการที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งได้สนับสนุนมหาปชาบดีเถรีวิทยาลัยและสาวิกาสิกขาลัย ซึ่งจัดการเรียนการสอนโดยแม่ชี นอกจากนั้น ในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกซึ่งยื่นที่มหาวิทยาลัย Minnesota ในปี พ.ศ. ๒๕๕๓ Kaoru Adachi เขียนว่า “การขาดโอกาสในการศึกษาเป็นเรื่องตามแบบฉบับอีกเรื่องหนึ่งที่แม่ชีมีความกังวลขณะที่รัฐบาลสนับสนุนพระภิกษุในการศึกษาระดับอุดมศึกษาผ่านมหาวิทยาลัยสงฆ์สองแห่ง รัฐบาลไม่จัดโอกาสทางการศึกษาให้แก่แม่ชีเลย ผลสืบเนื่องจากการขาดแคลนโอกาสในการศึกษาอย่างนี้เป็นเรื่องสำคัญ (serious)” (Adachi, Kaoru, n.d.: 40) ข้อความดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นการสรุปโดยที่ข้อมูลยังไม่เพียงพอและครอบคลุม

ในบทความวิจัยต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะบรรยายและวิเคราะห์พร้อมทั้งประเมินพัฒนาการเรื่องศักยภาพและประสิทธิภาพของโครงสร้างอุดมศึกษาที่จัดโดยคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันพร้อมทั้งในส่วนมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยศึกษาประสบการณ์ทางการศึกษาของแม่ชีที่ศึกษาในระดับต่างๆ ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย และบาลีศึกษา นอกจากนั้นจะวิเคราะห์ ปัญหา และโอกาสการเข้าถึงการศึกษาในส่วนของคณะสงฆ์ที่จัดการศึกษาและแม่ชีผู้รับการศึกษา ในส่วนของแม่ชี คณะวิจัยไม่ละทิ้งในเรื่องของการดำเนินชีวิตในสังคมโดยไม่ได้ปฏิเสธความแตกต่างทางเพศยังมีอิทธิพลต่อการมีโอกาสนั้นในระบบการศึกษาที่จัดการโดยคณะสงฆ์ไม่ใช่น้อย ที่เห็นได้อย่างชัดเจน ก็คือ ความแตกต่างทางเพศในระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนการศึกษาภาษาบาลีของพระสงฆ์กับบาลีศึกษาของแม่ชี ในการได้รับนิยัตินัตร (เงินที่รัฐถวายประจำเดือน) (แม่ชีณัฐหทัย ฉัตรทินวัฒน์, ๒๕๕๒: ๒๒๗-๒๒๘) รัฐบาลรับรองประโยชน์เฉพาะของพระภิกษุเป็นปริญญาดิเรกแต่ยังไม่ได้รับรองบาลี

^{๙๐} Faith Adiele ได้เขียนเกี่ยวกับการศึกษาของแม่ชีว่า “I know that *maechi* are often relegated to the wat ghetto, cooking and cleaning and serving monks to earn their keep. Religious study is generally not open to them, certainly not at the two Dhamma universities in Bangkok...” (Adiele, Faith, *Meeting Faith: An Inward Odyssey*, New York: W. W. Norton, 2004, หน้า ๖๕) หนังสือของ Faith Adiele เล่มนี้ตีพิมพ์ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ก็คือ หลังจากที่เปิดโอกาสให้แม่ชีศึกษาได้ในทุกระดับตั้งแต่ปริญญาตรีจนถึงปริญญาเอกเป็นเวลา ๕ ปีมาแล้ว แต่ก็อาจจะเป็นไปได้ว่า Faith Adiele ไม่ได้พูดถึง ก็เพราะว่าหนังสือเล่มนี้เกิดจากการบันทึกที่เขียนก่อนการเปลี่ยนแปลงและไม่ได้ปรับปรุงข้อมูลให้ทันสมัย.

^{๙๑} ภิกษุณีธัมมณันทา, **ปัตนาว**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๕๓) หน้า ๕๗. ที่อ้างนี้มาจากบทความ “ความรุนแรงในเชิงโครงสร้างที่กระทำต่อสตรีไทย” ของท่านธัมมณันทา และท่านเขียนไว้ว่า “บทความนี้ [ก็คือ “ความรุนแรงในเชิงโครงสร้างที่กระทำต่อสตรีไทย”] แรกเริ่มเป็นบทความที่เขียนเป็นภาษาอังกฤษในงานประชุมทางวิชาการนานาชาติไทยศึกษา ที่จะจัดขึ้นที่สหรัฐอเมริกา ในช่วงเดือนเมษายน ๒๕๔๔ แต่คิดว่าน่าจะเป็นประโยชน์โดยตรงต่อผู้อ่าน **เสขิยธรรม** จึงแปลมาเป็นภาษาไทยอีกต่อหนึ่ง” (ภิกษุณีธัมมณันทา, **ปัตนาว**, หน้า ๕๒)

ศึกษาของแม่ชี และไม่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณการศึกษา^{๑๒} งานวิจัยของปาริชาติ สุวรรณบุบผา ที่กล่าวถึงการศึกษาของแม่ชีเมื่อ ๑๐ ปีที่แล้วว่า “ถึงแม้ว่าแม่ชีจะเป็นพลเมืองไทย มีสิทธิ เสรีภาพ เท่ากับผู้อื่นตามรัฐธรรมนูญ แต่ในความเป็นจริงแล้ว สถานศึกษาบางแห่งจะไม่รับแม่ชีเข้าเรียน ด้วยพิจารณาว่าแม่ชีอยู่ในสภาพนักบวช มิควรเรียนปะปนกับฆราวาสชายหญิง” (ปาริชาติ สุวรรณบุบผา, ๒๕๕๕: ๑๐๙) มนตรี สิบดวงได้กล่าวถึงการศึกษาปริยัติธรรมของพระสงฆ์ที่แม่ชีไม่สามารถเข้าเรียนร่วมด้วยไว้อย่างน่าสนใจว่า “ในการศึกษาของคณะสงฆ์อื่นๆ ไม่ใช่การศึกษาที่จัดที่มจร. และ มมร.) ยังไม่เปิดโอกาสให้แก่ผู้หญิงเท่าที่ควร ไม่ว่าจะเป็นการให้ผู้หญิงหรือแม่ชีเรียนพระปริยัติธรรมร่วมกับพระภิกษุสามเณร หรือการเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเป็นครูสอนปริยัติธรรม” (มนตรี สิบดวง, ๒๕๕๑: ๒๑๒) ข้อกล่าวของปาริชาติ สุวรรณบุบผาและมนตรี สิบดวงยังไม่ครอบคลุมเพียงพอ

การวิจัยครั้งนี้ส่วนใหญ่เป็นผลการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative) มีวิธีการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. สัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interviews) (ใช้คำถามปลายเปิด ประชากรที่สัมภาษณ์ แบ่งเป็น ๒ กลุ่มคือ

๑.๑ ผู้จัดการศึกษา ซึ่งมีบทบาทหน้าที่วางแผนและนโยบายการศึกษาสำหรับนักบวชและคฤหัสถ์ที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ไทยทั้งสองแห่ง ประกอบด้วยอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ และพระผู้ใหญ่ระดับบริหารท่านอื่นๆ เพื่อศึกษา

ทัศนคติ มุมมองและประสบการณ์ในการบริหารจัดการและดำเนินการศึกษาสำหรับนักบวชหญิง

๑.๒ ผู้รับการศึกษา ประกอบด้วยแม่ชีที่เป็นนักศึกษาทั้งบาลีศึกษา อภิธรรมศึกษา และอุดมศึกษาในระดับต่างๆ การที่ผู้วิจัยเลือกวิธีสัมภาษณ์บุคคล ก็เพราะต้องการเก็บข้อมูลเชิงชีวประวัติส่วนบุคคลที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์ทางการศึกษาโดยมุ่งสอบถามเกี่ยวกับโอกาสอุปสรรคและปัญหาที่เผชิญมาในการเรียนบาลีศึกษา อภิธรรมศึกษาและอุดมศึกษาในขณะเดียวกันนั้นก็เปิดโอกาสให้แม่ชีมีส่วนร่วมในการแสดงความรู้สึกทัศนคติและข้อเสนอตลอดเวลาสัมภาษณ์

การที่นักวิจัยคนหนึ่งในการคณะวิจัย (แม่ชีกฤษณา รักษาโฉม) เป็นแม่ชีที่ผ่านการศึกษาที่จัดโดยคณะสงฆ์จากระดับปริญญาโทจนถึงปริญญาเอกเป็นรุ่นแรก (ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ และ พ.ศ. ๒๕๔๕ ตามลำดับ) และปัจจุบันดำรงตำแหน่งอาจารย์ประจำที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยเป็นเวลา ๔ ปีมาแล้ว หมายความว่า มีประสบการณ์ทั้งในฐานะเป็นผู้รับการศึกษาและผู้จัดการศึกษา ทำให้คณะวิจัยได้มีโอกาสที่จะตรวจทานข้อมูลใช้เครือข่าย สร้างความไว้วางใจในผู้ที่ให้ข้อมูลและพัฒนาคำถามปลายเปิดอย่างมีประสิทธิภาพและเหมาะสมแก่แม่ชี (ในขณะเดียวกันนั้นคณะวิจัยก็ต้องระมัดระวังความลำเอียงด้วย)

๒. การสัมภาษณ์เป็นกลุ่ม (focus group) เป็นการสัมภาษณ์กลุ่มแม่ชี ๑๐ ท่าน^{๑๓} ที่เรียนบาลีศึกษา อภิธรรมศึกษาและอุดมศึกษา เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับทัศนคติประสบการณ์และความรู้สึกส่วนบุคคล ที่ทำให้คณะวิจัยสามารถเห็นความแตกต่างและความคล้ายคลึงของทัศนคติและประสบการณ์ทางการศึกษาได้ชัดเจนมากขึ้น

^{๑๒} ดร.แม่ชีธัญญมาศ เนตรน้อย, ป.ธ. ๙, อภิธรรมบัณฑิต, ปริญญาเอก, อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๕๔, สัมภาษณ์.

^{๑๓} กลุ่มแม่ชีที่วัดชนะสงคราม. วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

ซึ่งทำให้เราสามารถไม่เพียงแต่เห็นปัญหาเชิงโครงสร้างชัดเจนมากขึ้นและประเมินประสิทธิภาพในการจัดการศึกษาได้ดียิ่งขึ้น หากยังเห็นสิ่งที่แม่ชีเห็นว่าดีขึ้นในสถานภาพของตนทางสังคมและการจัดการศึกษา พร้อมทั้งประสบการณ์ทางบวกและทางลบที่แม่ชีประสบในชีวิตประจำวัน (เช่น การเดินทางบนรถโดยสาร การได้รับความเคารพจากประชาชนและปฏิสัมพันธ์อย่างอื่นๆ กับประชาชน) การที่ผู้วิจัยเลือกใช้การสัมภาษณ์แม่ชีที่เรียนบาลีศึกษา อภิธรรมศึกษาและเรียนระดับอุดมศึกษาเป็นกลุ่ม เพราะเป็นวิธีการเก็บและประเมินข้อมูลที่มีประสิทธิภาพมาก เนื่องจากใช้ปฏิสัมพันธ์อันเป็นพลวัตของกลุ่มแม่ชีที่ตกลงร่วมการสัมภาษณ์เป็นกลุ่มครั้งนี้ ตั้งใจที่จะแลกเปลี่ยนและเปรียบเทียบข้อมูลทัศนคติและประสบการณ์เสนอและพิจารณาข้อเสนอต่างๆ (ทั้งนี้ทั้งนั้นแม่ชีกลุ่มนี้ก็ไม่สามารถที่จะเป็นตัวแทนแม่ชีทั่วประเทศได้)

๓. การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ ในช่วงแรกๆ ของการวิจัยคณะวิจัยพัฒนาและแจกแบบสอบถามและได้รับแบบสอบถามคืนประมาณ ๓๐๐ ชุดโดยมีความตั้งใจเก็บข้อมูลเพื่อวิเคราะห์เชิงปริมาณ อย่างไรก็ตามเนื่องจากแจกแบบสอบถามที่สถาบันอุดมศึกษา และสถาบันแม่ชีไทยเท่านั้น ซึ่งหมายความว่า แบบสอบถามนี้ได้เก็บข้อมูลจากแม่ชีเฉพาะกลุ่ม ที่วิจัยยังไม่สามารถสรุปแบบสอบถามจำนวน ๓๐๐ ชุดนี้ในทางสถิติได้ เพราะในหลายเรื่องผู้กรอกแบบสอบถามไม่สามารถเป็นตัวแทนของแม่ชีไทยทั่วประเทศได้^{๙๔} แต่อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยได้นำข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะในแบบสอบถามที่แม่ชีทั้ง ๓๐๐ รูปแสดงความคิดเห็นมาวิเคราะห์ประกอบข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เพื่อให้เห็นปัญหาเชิงโครงสร้างและประสิทธิภาพในการจัด

การศึกษาชัดเจนยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้น แบบสอบถามนี้ แม้ว่าไม่ได้ใช้ในการวิเคราะห์เชิงปริมาณในครั้งนี้ ก็ยังเป็นแหล่งข้อมูลเชิงคุณภาพที่มีประโยชน์มากสำหรับงานวิจัยครั้งนี้

วัตถุประสงค์หลักอย่างหนึ่งของงานวิจัยนี้ คือ การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้จัดการศึกษาและผู้บริหารการศึกษาและข้อแสดงความคิดเห็นจากแบบสอบถามเพื่อเปรียบเทียบประสบการณ์ ทัศนคติ ประเมินศักยภาพและประสิทธิภาพในการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์แม่ชีไทย

๒. การจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

เพื่อเข้าใจสถานการณ์ปัจจุบันได้ดีขึ้น จำเป็นต้องศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ของการศึกษาที่คณะสงฆ์จัดการเรียนการสอน คณะวิจัยจึงได้ศึกษาผลงานพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เป็นหลัก เพราะท่านได้ติดตามศึกษาเรื่องนี้อย่างต่อเนื่องเป็นเวลานาน ได้บรรยาย และวิเคราะห์สถานการณ์ทางด้านการศึกษาของคณะสงฆ์อย่างน่าสนใจ และมีช่วงหนึ่งที่ท่านมีตำแหน่งเป็นผู้บริหารระดับสูงที่มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การศึกษาในสังคมไทยในอดีตก่อนสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น คณะสงฆ์เป็นผู้จัดการเรียนการสอน วัดเป็นสถานที่ศึกษาเป็นสถานที่รักษาโรคต่างๆ เป็นสถานที่ให้ธรรมะแก่ชุมชนทุกเพศทุกวัย ช่วง พ.ศ. ๒๔๓๒ (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐: ๓) เป็นต้นมา ได้มีมหาธาตุวิทยาลัย ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย^{๙๕} และ พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้ก่อตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัย (กระทรวงธรรมการ, ๒๕๓๖: ๕๒๖) ทั้งสองแห่งนี้สถาปนา

^{๙๔} ผู้วิจัยตั้งใจที่จะพัฒนาแบบสอบถามบนพื้นฐานประสบการณ์งานวิจัยครั้งนี้เพื่อจะแจกแบบสอบถามในวงกว้างกว่านี้อีกครั้งในอนาคตเพื่อที่จะได้สรุปเชิงสถิติได้.

^{๙๕} เปลี่ยนชื่อจากมหาธาตุวิทยาลัยเป็น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยใน วันที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๙. (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐: ๓)

โดยรัชกาลที่ ๕ คณะสงฆ์ได้จัดการศึกษาทั้งภาษาบาลี และ วิทยาการสมัยใหม่ นอกจากนั้นพระองค์ได้ออกกฎหมาย เกี่ยวกับการศึกษาของไทย ในปี พ.ศ. ๒๔๔๑ โดยให้ พระสงฆ์เป็นผู้จัดการศึกษาให้ประชาชน ซึ่งถือว่าเป็นฉบับ แรกของไทยที่ประกาศใช้ในสมัยนั้น ในโครงการศึกษานั้น ได้กล่าวถึงการศึกษาของสงฆ์และบทบาทของสงฆ์ใน การจัดการศึกษาของบ้านเมืองไว้อย่างชัดเจน และได้เขียน เป็นหมายเหตุไว้อย่างชัดเจนว่าให้รวม มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นส่วนเรียนวินัยและศาสตร์ มหาธาตุวิทยาลัยเรียนกฎหมาย (พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๔๒: ๒-๓) หลังจาก ล้นรัชกาลที่ ๕ การศึกษาของไทยได้เปลี่ยนแปลงโดยที่ บทบาทของวัดในฐานะเป็นศูนย์กลางการศึกษาน้อยลงมาก บทบาทของพระสงฆ์ในการเป็นครูผู้สอนในโรงเรียนค่อย หมดไป

พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวเรื่องนี้ว่า “เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ล้นรัชกาลที่ ๕ แล้วกระแสความคิดใน ทางการศึกษาแห่งชาติก็ผันแปรไปอย่างพลิกหน้าเป็นหลัง มีความเปลี่ยนแปลงอย่างเด็ดขาดตัดตอนทันทีเกิดขึ้น การศึกษาของวัดกับของรัฐแยกต่างหากจากกัน รัฐรับเอา การศึกษาสำหรับทวยราษฎร์หรือการศึกษามวลชน ตลอดจน การศึกษาระดับสูงทั้งหมดไปจัดดำเนินการเองฝ่ายเดียว การศึกษาวิชาการสมัยใหม่สำหรับพระภิกษุสามเณร ซึ่งได้ เริ่มต้นมาแล้วกว่าหนึ่งทศวรรษ ก็สะดุดหยุดลงแล้วหายไป” (พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๒๙: ๓๖) ดูเหมือนว่ารัฐให้ ความสำคัญในเรื่องการศึกษาของสงฆ์น้อยลง ไม่มีคำกล่าว ถึงพุทธศาสนาในแผนการศึกษาของชาติ พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต) อธิบายในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ ว่า “ในโครงการ และแผนการศึกษาแห่งชาติทุกฉบับทุกแผน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖ เป็นต้นมา ไม่มีคำกล่าวถึงพระสงฆ์ วัดปริยัติธรรม หรือพุทธจักรอีกเลย” (พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๒๙: ๓๖) จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๕๔๙ คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติก

นิกาย ได้จัดการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษาแก่พระภิกษุ สามเณรในมหามกุฏราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยมหามกุฏ-ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖) ปี พ.ศ. ๒๕๙๐ คณะสงฆ์ฝ่าย มหานิกายได้เริ่มจัดการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษา แก่พระภิกษุสามเณรที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐: ๒๒) พระ-ราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า “เป็นการรื้อฟื้นการศึกษา ระดับสูงขึ้นเพื่อสืบสานปณิธานรัชกาลที่ ๕ ซึ่งทำให้ลูก ชาวไร่ชาวนาที่ยังเข้าไม่ถึงการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย ของรัฐได้มีโอกาสเข้าอุดมศึกษาทางอื่นเพราะดูเหมือนว่า การจัดการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยของรัฐนั้นจัดให้ ประชาชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีเป็นส่วนมากโดยละเลย ลูกชาวไร่ชาวนาในชนบท” (พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต), ม.ป.ป.: ๔๐-๔๑)

พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวถึงเฉพาะปี พ.ศ. ๒๕๑๗ ว่า “นิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยทั้งหลาย ของรัฐเป็นลูกชาวไร่ชาวนาไม่เกินร้อยละ ๖ ทั้งที่ประชากร ส่วนใหญ่ของประเทศไทย อยู่ในชนบทและเป็นชาวไร่ ชาวนาประมาณร้อยละ ๗๖-๘๐ การลงทุนของรัฐทางด้าน การศึกษากลายเป็นการลงทุนเพื่อคนที่มีโอกาสเหนือกว่า และได้เปรียบอยู่แล้ว” (พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๒๙: ๓๙) ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา แต่ ก็ยังไม่ทั่วถึงสังคมในชนบท พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวถึงข้อมูลนิสิตในมหาวิทยาลัยสงฆ์ว่า “มหาจุฬา-ลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๑๖ พระนิสิตนักเรียน เป็นลูกชาวชนบทประมาณร้อยละ ๙๙ มาจากครอบครัว กลีกรร้อยละ ๙๑ ในขณะที่ในมหาวิทยาลัยของรัฐนิสิต นักศึกษาส่วนใหญ่เป็นลูกข้าราชการและพ่อค้าในเมืองใน ตลาดมีลูกกลีกรชาวชนบทห่างไกลเพียงร้อยละ ๖ หรือ อย่างสูงไม่เกินร้อยละ ๘” (พระราชวรมนี (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๒๙: ๔๔)

โดยปกติประชาชนชนบทไม่สามารถเข้าถึงการศึกษาระดับอุดมศึกษาที่ดำเนินการโดยรัฐบาล พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า “ประชาชนไม่มีความเสมอภาคทางการศึกษา ประชาชนที่อยู่ในท้องถื่นห่างไกล และยากจน เข้าไม่ถึงระบบการศึกษาของรัฐก็เลยต้องอาศัยช่องทางเก่าคือวัด” (พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), ม.ป.ป.: ๑๔) ดังนั้นวัดจึงต้องจัดการศึกษาให้บุคคลที่เข้ามาบวช พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวเพิ่มเติมว่า “มันไม่ใช่เป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะต้องช่วยให้การศึกษาแก่คนยากไร้แต่เป็นหน้าที่ของรัฐบาล” อย่างไรก็ตาม คณะสงฆ์ก็ได้จัดการศึกษาให้ประชาชนที่เข้ามาบวชตามศักยภาพของตนแต่ประสิทธิภาพในการเรียนการสอนไม่สามารถเทียบได้กับการจัดการศึกษาของรัฐ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวเพิ่มเติมว่า “เป็นช่องที่พอกล่อมกล่อมไป ไม่ใช่หมายความว่าได้ผลเต็มที่ เด็กจากชนบทที่คณะสงฆ์ช่วยไว้ ก็ใช้ว่าจะได้รับการศึกษาก็กระพือกระแท่นกันไป เพราะทางฝ่ายรัฐก็ไม่ได้ยอมรับเป็นแต่เพียงว่ามันเกิดเป็นผลพลอยได้จากเรื่องเก่า อาศัยบทบาทเก่าเท่านั้น” (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ม.ป.ป.: ๔๓-๔๔)

ส่วนการจัดการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยของคณะสงฆ์นั้นยังไม่ได้อยู่ในแผนจัดการศึกษาของรัฐ เพียงได้รับการสนับสนุนจากกรมการศาสนาด้วยเงินจำนวนน้อย ไม่เพียงพอในการจัดการศึกษา จำนวน ศ. ทองประเสริฐ กล่าวถึงเหตุการณ์เริ่มแรกในการจัดการเรียนการสอนว่า “เรื่องอาคารเรียน ครูอาจารย์ งบประมาณในการบริหาร ด้านการศึกษาอาจเป็นเพราะงานใหม่เกินไป พระสงฆ์ไทยยังไม่มี ความเข้าใจในเรื่องนี้ดีพอ ยังมีประสบการณ์น้อย จึงทำให้รู้สึกว่าการศึกษาเล่าเรียนไม่ค่อยเป็นไปด้วยความราบรื่น” (จำนวน ศ. ทองประเสริฐ, ๒๕๓๒: ๑๗) กล่าวได้ว่าประสบอุปสรรคในการบริหารจัดการ จำนวน ศ. ทองประเสริฐได้

อธิบายจากประสบการณ์ของตนเอง^{๑๑} ว่า “งบประมาณการเงิน ได้จากกรมการศาสนาปีละ ๖๐,๐๐๐ บาท เกือบจะไม่พอค่าใช้จ่าย การบริหารงานยังอยู่ที่กุฏิส่วนตัว การดำเนินการต่างๆ ยังไม่คล่องตัว ไม่มีสำนักงานกลาง ได้เรียนบ้างไม่ได้เรียนบ้าง” (จำนวน ศ. ทองประเสริฐ, ๒๕๓๒: ๓-๓๙) และว่า “ในช่วงเปิดเรียนใหม่ส่วนมากจะเรียนกลางคืน ถ้าไม่เรียนตอนค่ำก็เกือบจะไม่ได้เรียนกันเพราะกลางวันเกือบไม่มีครูอาจารย์เลย เรียนโดยการจุดเทียนเรียนไม่มีไฟฟ้า” (จำนวน ศ. ทองประเสริฐ, ๒๕๓๒: ๒๑) นอกจากนี้ปัญหาขาดงบประมาณและบุคคลกรในการจัดการและดำเนินการด้านอุดมศึกษาแล้ว คณะสงฆ์ยังเผชิญอุปสรรคหนักอึ้งอย่างอื่นอีก คือ มีช่วงหนึ่งที่มีการศึกษาของรัฐพัฒนาขึ้นไปมากเท่าไร การให้ความสำคัญแก่การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ก็น้อยลงนำไปสู่การไม่รับรองการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ และการศึกษาภาษาบาลีทั้งที่ทราบว่ามีกฎหมายรับรองการศึกษาพระภิกษุสามเณรก็ต้องเรียนเพราะมีทางเลือกจำกัด จำนวนพระภิกษุสามเณรในมหาวิทยาลัยสงฆ์ได้มากขึ้นตามลำดับในขณะเดียวกันกับงบประมาณการเงินไม่พอค่าใช้จ่ายเพราะรัฐบาลจัดบิณฑบาตมหาวิทยาลัยสงฆ์จำนวนน้อยมาก เมื่อเทียบกับมหาวิทยาลัยของรัฐ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ตัวเลขที่สะท้อนความไม่เสมอภาคนี้ว่า “ในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ นั้น ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีนักศึกษา ๘,๕๐๐ คน ได้รับเงินงบประมาณแผ่นดิน

^{๑๑} ศาสตราจารย์พิเศษ จำนวน ศ. ทองประเสริฐ, นักเรียนรุ่นแรก พ.ศ. ๒๕๓๐, จบปริญญาธรรม ๙ ประโยค, ได้รับทุนจากมูลนิธิเอเชียไปศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยเยล ในสหรัฐอเมริกา, เคยดำรงตำแหน่งอาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๗, อดีตผู้อำนวยการกองศิลปกรรม, นักวรรณศิลป์ ๘ พ.ศ. ๒๕๒๒-๒๕๒๓, กรรมการสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยผู้ทรงคุณวุฒิ ๒๕๔๐-๒๕๕๕, ที่ปรึกษาอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ราชบัณฑิตสาขารวบรวมศาสตร์ ประจำราชบัณฑิตยสถาน, กรรมการประจำบัณฑิตวิทยาลัย.

๔๒,๘๘๓,๓๐๐.๐๐ บาท คิดเป็นค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อหัว ๕,๐๔๕.๐๐ บาท ในปี ๒๕๑๖ นั้นเช่นกัน ที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยซึ่งมีพระภิกษุเรียนอยู่ทั้งหมด ๙๗๕ รูป มีเงินงบประมาณทั้งสิ้น ๖๐๐,๐๐๐ บาท (จากงบประมาณแผ่นดินในรูปเงินอุดหนุน ๑๕๐,๐๐๐ บาท) นอกนั้น ได้รับอุปถัมภ์จากศาสนาสัมปตกลางและมูลนิธิอาเซีย กับเงินบริจาคทั่วไป คิดเป็นค่าใช้จ่ายเฉลี่ยต่อหัว ๖๑๕ บาท” (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๕๒: ๓๘-๓๙) (Chatsumarn Kabilsingh, 1986: 62-80) ดังนั้น พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตโต) สามารถสรุปเรื่องนี้ได้ว่า “การศึกษาของภิกษุสามเณรส่วนใหญ่ได้รับทุนจากประชาชนบำรุงเลี้ยงโดยตรงตามความพอใจหรือสมัครใจ จึงอาศัยงบประมาณของรัฐน้อยที่สุดต่างจากระบบการศึกษาของรัฐ ที่รัฐจัดสรรกะเกณฑ์เอาจากเงินภาษีอากรที่ต้องจ่ายตามกำหนด” (พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๒๙: ๑๐๙) สืบเนื่องมาจากการที่รัฐบาลไม่รับรองวุฒิการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองเป็นเหตุให้พระภิกษุสามเณรที่เรียนจบแล้วไม่สามารถศึกษาต่อในระดับปริญญาโทในประเทศไทยได้^{๑๗} พระราชวรมุนี

(ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับวุฒิการศึกษาของพระสงฆ์ว่า “ถ้าเป็นพระสงฆ์จบเปรียญ ๙ หรือจบมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่รัฐไม่รับรองแล้วก็ไปต่อในประเทศอินเดีย” (พระราชวรมุนี (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๒๙: ๖๘) S.J. Tambiah ได้เขียนเกี่ยวกับการรับรองการศึกษาบาลีของพระภิกษุสามเณรซึ่งเป็นผลงานเขียนเมื่อประมาณ ๓๖ ปีที่แล้วว่า “พระภิกษุหรือสามเณรที่จบเปรียญธรรม ๓ ประโยคสามารถเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ไม่นาน ต้องจบเปรียญธรรมอย่างน้อย ๖ ประโยคจึงจะสามารถเข้าศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ เมื่อไม่นานนี้การศึกษาบาลีไม่ว่าจะประโยคไหนก็ไม่สามารถเข้าศึกษาได้เลย” (Tambiah S.J., 1976: 294)

มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งมีความพยายามที่จะให้รัฐบาลรับรองปริญญาและสถานภาพของมหาวิทยาลัย ดังนั้นคณะสงฆ์ผู้ใหญ่และคณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยสงฆ์^{๑๘} จึงได้ยื่นร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสงฆ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ในปีเดียวกันนี้ได้เกิดการปฏิวัติรัฐประหาร หลังจากนั้นก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และการคัดค้านจากบุคคลที่มีอำนาจ ตลอดจนการเมืองที่ไม่เสถียรภาพ เหตุปัจจัยเหล่านี้จึงเป็นอุปสรรคทำให้ล่าช้าถึงแม้ว่าความไม่แน่นอนทางการเมืองจะทำให้ร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยไม่ได้รับการพิจารณา ถึงกระนั้นคณะสงฆ์ก็ยังคงพยายามต่อไปจนกระทั่งในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ รัฐบาลประกาศรับรอง

^{๑๗} Gosling กล่าวในปี ๒๕๒๓ ว่า “There is a certain irony in the fact that the secular universities in Thailand do not recognize degrees from the Buddhist Universities. Graduates from both Mahamakut and Mahachulalongkorn have no difficulty in finding places in post-graduate courses at Indian Universities and to a lesser extent at universities in Europe and the U.S.A. One Mahachulalongkorn undergraduate who had passed prayog nine was fairly recently allowed to transfer directly to an undergraduate course at Cambridge. But even on completing his Mahachulalongkorn B.A. he would not have been eligible to start an undergraduate course at any secular Thai university.” (Gosling, David, (1980), “New Directions in Thai Buddhism”, *Modern Asian Studies*, Vol. 14. No. 3, หน้า ๔๑๔). ดู Chatsumarn Kabilsingh, “Buddhism and National Development: A Case Study of Buddhist Universities”, หน้า ๖๕.

^{๑๘} อาจารย์ฉัตรสมาลย์ กบิลสิงห์ (ปัจจุบัน ภิกษุณีธัมมนันทา) เขียนในปี ๒๕๒๙ ว่า “The central problem regarding these Buddhist universities (which the monks themselves emphasize as the most urgent) is the need to be academically recognized by the government.” (Chatsumarn Kabilsingh, “Buddhism and National Development: A Case Study of Buddhist Universities”, หน้า ๓๘.

พระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะของผู้สำเร็จวิชาการทางพระพุทธศาสนาในพระราชบัญญัติฉบับนั้นรับรองเฉพาะวุฒิการศึกษาของผู้ที่จบปริญญาตรีและบาลีเท่านั้น (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐: ๖๒) ข้อความในพระราชบัญญัตินี้ “ให้ผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรม แผนกธรรม และแผนกบาลีสถาบันหลวงเปรียญธรรมเก้าประโยคมีวิทยฐานะชั้นปริญญาตรี เรียกว่า “เปรียญธรรมเก้าประโยค” ใช้อักษรย่อว่า “ป.ธ. ๙” (พระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา, ๒๕๒๗) ถือว่า เป็นความสำเร็จขั้นแรกของคณะสงฆ์ แต่นั่นไม่ใช่เป้าหมายที่แท้จริงของคณะสงฆ์ เพราะการรับรองครั้งนี้รัฐบาลรับรองเพียงปริญญาบัตรเท่านั้น แต่ไม่ได้รับรองมหาวิทยาลัย รัฐจำกัดให้คณะสงฆ์จัดการศึกษาอยู่ในวงที่แคบคือปริญญาตรีเท่านั้น ไม่สามารถจัดการศึกษาระดับปริญญาโทและเอกได้ ในปี พ.ศ. ๒๕๒๗-๒๕๓๙ พระสงฆ์ที่เรียนจบมหาวิทยาลัยสงฆ์แล้วไม่สามารถเรียนต่อการศึกษาระดับสูงทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทยในเพศที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ได้ พระราชวรมณี (ป.อ.ปยุตโต) ได้ชี้ให้เห็นความไม่เสมอภาคของการศึกษาที่รัฐจำกัดการศึกษาของคณะสงฆ์เพียงปริญญาตรีว่า “คณะสงฆ์ซึ่งเป็นสถาบันที่เน้นหลักของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยขณะนี้ (พ.ศ. ๒๕๒๙) มีการศึกษาสูงสุดแค่ปริญญาตรี ผู้สำเร็จการศึกษาสูงสุดของคณะสงฆ์แล้วอยากจะศึกษาต่อให้สูงกว่านั้นต้องไปนอกไปนอก มี ๒ อย่างคือ ๑) ไปนอกประเทศ ไปเรียนต่อ เช่นที่ประเทศอินเดียเป็นต้น ๒) ไปนอกวัด ต้องสึกไปเรียน ไปเป็นคฤหัสถ์” ดังนั้นคณะสงฆ์จึงได้เสนอร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ ทำยที่สุดแล้วรัฐบาลรับรองในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เมื่อมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งมีพระราชบัญญัติแล้วจึงได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาล เป็นรายได้หลัก

ปรากฏข้อความในมาตราที่ ๑๓ ว่า “เงินอุดหนุนทั่วไปที่รัฐบาลจัดสรรให้เป็นรายปี”^{๙๔}

หลังจากนั้น ๒ ปีต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๔๒ มหาวิทยาลัยสงฆ์ได้เปิดรับคฤหัสถ์ซึ่งก็รวมทั้งแม่ชีอยู่ในจำนวนนั้นด้วย ด้วยเหตุผลที่ได้บันทึกไว้ในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยว่า “โดยจัดตั้งสถาบันการศึกษาดังกล่าวขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยเพื่อดำเนินงานด้านการศึกษา วิจัยส่งเสริม และให้บริการทางวิชาการพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณร และคฤหัสถ์”^{๙๕} เมื่อมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งมีพระราชบัญญัติแล้ว สถานะทางการเงินจึงประมาณแน่นอนชัดเจน พระภิกษุสามเณรที่เป็นนิสิตต้องจ่ายค่าลงทะเบียนเรียน ในส่วนของแม่ชีจ่ายค่าลงทะเบียนเท่าพระภิกษุสามเณร สำหรับคฤหัสถ์ชายและหญิงจ่ายเต็มราคา

จะเห็นได้ว่า มหาวิทยาลัยสงฆ์ได้รับความไม่เสมอภาคทางการศึกษาดังที่กล่าวมาแล้วนั้นจึงทำให้มีงบประมาณไม่เพียงพอและไม่แน่นอนมาเป็นเวลา ๕๐ ปี การที่ยังคงจัดการเรียนการสอนต่อไปได้ เนื่องจากได้รับเงินจากการถวายจากประชาชนซึ่งเป็นรายได้ไม่แน่นอน นอกจากนั้นมีอีกข้อหนึ่งที่สำคัญมากในบริบทนี้ ก็คือไม่ได้มีความไม่เสมอภาคทางการศึกษาเนื่องจากสภาพทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังมีความไม่เสมอภาคทางด้านการศึกษาที่เนื่องด้วยเพศภาวะด้วย ก็คือก่อนประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๐ เนื่องจากผู้หญิงไทยไม่ได้มีโอกาสที่จะเรียนในวัดได้ จนกระทั่งช่วงสมัยนั้นฝ่ายผู้หญิงจึงมีแต่กลุ่มอภิสิทธิ์กลุ่มเล็ก อย่างเช่นหญิงชาววังที่สามารถอ่านเขียนได้ (อเนก นาวิกมูล, ๒๕๔๗: ๒๔) (Terwiel, Barend Jan, 2012: 102-104)

^{๙๔} พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย. ๑ ตุลาคม ๒๕๔๐.

^{๙๕} พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย. ๑ ตุลาคม ๒๕๔๐.

๓. ความไม่เสมอภาคทางการศึกษาระดับอุดมศึกษา ของแม่ชีไทยในมุมมองประวัติศาสตร์

ในบทนี้คณะวิจัยจะศึกษาภาพรวมของการศึกษาระดับอุดมศึกษาและบาลีศึกษาพร้อมทั้งอิทธิธรรมศึกษาของแม่ชีเพื่อให้เห็นภาพรวมที่ชัดเจน โดยจะศึกษาการศึกษาของแม่ชีก่อนมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งมีพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย

ในประวัติศาสตร์บันทึกเรื่องแม่ชีไว้น้อยมาก ดูเหมือนว่า ส่วนมากสตรีในประวัติศาสตร์ไม่นิยมบวชในขณะที่ยังน้อยแต่จะบวชเมื่ออายุมาก ตามที่ มอชเฮอร์ เดอ ลา ลูแบร์ ได้เขียนบันทึกเป็นจดหมายเหตุเกี่ยวกับแม่ชีในสมัยอยุธยาใน พ.ศ. ๒๒๓๒ สรุปใจความว่า “สตรีชาวสยามออกบวชเมื่ออายุชั้ววเข้าวัยชราแล้วไม่ปรากฏมีนางชีสาว ๆ เลยไม่ได้มีทุกวัด” (ซิมง เดอ ลา ลูแบร์, ๒๕๔๔: ๕๐๗) จดหมายเหตุฉบับของนิโคลาส แชร์แวลล์ ซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศสที่มาอยู่ในเมืองไทยสมัยอยุธยา ได้กล่าวถึงแม่ชีว่า “สตรีชาวสยามรักเสรีภาพมากเกินไปกว่าที่จะยอมมอบตนอยู่ในสำนักเหมือนอย่างนางชีของเรา และที่จะมีชีวิตอยู่ภายในที่นั่นจนตลอดอายุ นางจะไปบำเพ็ญเพียรภาวนาอยู่ก็ต่อเมื่อล่วงเข้าถึงวัยที่เบื่อหน่ายในโลกียวิสัยแล้วเท่านั้น และน้อยรายนักที่จะอำลาจากสำนักนั้นออกมาประการหนึ่งโดยที่พวกนางจะต้องติดต่อกับพระสงฆ์องค์เจ้าอยู่เสมอจึงได้มีกำหนดกฎเกณฑ์อนุญาตให้สตรีบวชเป็นชีได้ต่อเมื่ออายุล่วง ๕๐ ปี แล้วเท่านั้น เพื่อป้องกันครหา นางต้องโกนหัวโกนคิ้วเหมือนอย่างพระภิกษุ และต้องนุ่งขาวห่มขาว สีขานี้ถือเป็นสีที่สุภาพ สำหรับชนชาวสยามใช้ในโอกาสไว้ทุกข์ และคราวมีพิธีการที่สำคัญๆ พวกนางมิได้อยู่ในสำนักที่เป็นอาราม นางจากครอบครัวมาอยู่หมู่ละ ๓-๔ คน ในที่ใกล้ๆ วัดนางมิได้ปฏิญาณตนและถือกำหนดกฎวินัยเอาตามอย่างภิกษุเท่านั้น ประพฤติปฏิบัติตนตามวินัยสงฆ์ทุกอย่าง ทั้งสวดมนต์ทุกวันและเจริญภาวนาเป็นเวลานานๆ อยู่ในโบสถ์ เวลาส่วนใหญ่ของนางคือปรนนิบัติพระสงฆ์ มี

การจัดจ้งหันถวายและช่วยเหลือกิจการทางด้านต่างๆ ด้วยการถวายทานอยู่เนืองนิจ นางไปเยี่ยมคนจนและคนเจ็บไข้ได้ป่วยและบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นในด้านทานมัยอย่างเคร่งครัดด้วยประการนี้ ไม่มีสำนักเป็นของตนเองต้องอาศัยอยู่ในวัดของพระ กิจกรรมของแม่ชีสูงวัยเหล่านั้นคือปฏิบัติธรรม หรือการทำบุญโดยการช่วยบำรุงพระพุทธศาสนา และปรนนิบัติพระสงฆ์เท่านั้น” นิโคลาส แชร์แวลล์, ม.ป.ป.: ๕๔) ดังนั้น จึงไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับการศึกษาของแม่ชีในประวัติศาสตร์

กิจกรรมแรกที่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์สำหรับการศึกษามแม่ชีไทยปรากฏครั้งแรก ในสมัยรัชกาลที่ ๙ คือการศึกษาพระอภิธรรมหลักสูตร ๗ ปี ๖ เดือน มีทั้งหมด ๙ ชั้น ได้เปิดการเรียนการสอนครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๙๔ ที่วัดระฆังโฆสิตาราม ธนบุรี กรุงเทพมหานคร (อิทธิธรรมโชติกะ วิทยาลัย, ๒๕๕๔: ๗๕) เป็นการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกายนำโดยพระพิมลธรรม (อาจ อาสภมหาเถร)^{๒๑} โดยเปิดรับสมัครแม่ชีเข้าเรียนร่วมกับพระสงฆ์ หลังจากนั้นในปี พ.ศ. ๒๕๐๙ มีแม่ชีสำเร็จตามหลักสูตรจำนวน ๒ รูป รวมแม่ชีที่เรียนสำเร็จอิทธิธรรมตามหลักสูตรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (๒๕๕๔) จำนวน ๑๕๒ รูป เฉลี่ยแม่ชีที่เรียนสำเร็จจำนวนมากที่สุดในปี พ.ศ. ๒๕๓๔ จำนวน ๑๐ รูป

^{๒๑} อดีตอธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์, อดีตสังฆมนตรีว่าการองค์การปกครอง (ตาม พรบ. คณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๔๔), อดีตนายกสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒ สมัย ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๑-๒๕๐๔ และ พ.ศ. ๒๕๒๓-๒๕๓๒ สมณศักดิ์สุดท้ายที่สมเด็จพระพุทธาจารย์.

นอกนั้นประมาณปีละ ๗-๙ รูปต่อปี^{๒๒} ปี พ.ศ. ๒๕๑๑ คณะสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ทำพระจันทร์ กรุงเทพมหานคร ฝ่ายมหานิกาย ได้จัดการเรียนการสอนพระอภิธรรม แม่ชีเข้าศึกษาพร้อมกับพระสงฆ์ จำนวนแม่ชีที่สำเร็จการศึกษา อภิธรรมตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๕๔ มีจำนวน ๒๕๐ รูป ในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ มีแม่ชีสำเร็จการศึกษาอภิธรรมจำนวนมากที่สุด ๑๙ รูป นอกนั้น ปีละ ๑๐ รูป หรือ ๑๔ รูป (กองทะเบียนนักศึกษาอภิธรรม, ม.ป.ป.) พ.ศ. ๒๕๒๔ การศึกษา อภิธรรมได้เป็นหน่วยงานหนึ่งของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีสาขาทั้งในกรุงเทพมหานคร และต่างจังหวัด ๕๗ สาขา (อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, ๒๕๕๔: ๗๕-๗๖)

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย คณะสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้จัดการศึกษา ภาษาบาลีแก่แม่ชีทั้งหมด ๙ ชั้น ใช้หลักสูตรเดียวกับ

พระสงฆ์ และสามารถเรียนร่วมกับพระสงฆ์ได้ มหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นเพียงสถานที่จัดสอบและรับรองผล การศึกษาบาลีของแม่ชีเท่านั้น ไม่ได้อยู่ในกำกับของแม่กอง บาลีของมหาเถรสมาคมเหมือนการศึกษาของคณะสงฆ์ ดังนั้นแม่ชีจึงไม่ได้สอบรวมกับพระสงฆ์ (Gosling David L., 1988: 126) แม่ชีที่เรียนบาลีรุ่นแรกมีจำนวน ๑๒ รูป ใน ๑๒ รูปนั้นไม่มีแม่ชีที่เรียนสำเร็จตามหลักสูตรบาลี ชั้นที่ ๙ มีเพียงแม่ชีที่สอบผ่านบาลีชั้นที่ ๖ เท่านั้น^{๒๓} ในปี พ.ศ. ๒๕๒๙^{๒๔} มีแม่ชีสำเร็จบาลีชั้นที่ ๙ เพียง ๑ รูปเท่านั้น นับเป็นเวลา ๒๓ ปีจึงมีแม่ชีสำเร็จการศึกษา หลังจากนั้น มีแม่ชีสำเร็จบาลีศึกษา ๙ ประโยค อย่างมากที่สุด ปีละ ๒ รูปเท่านั้น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ ถึง ๒๕๕๔ รวมเวลา ๔๘ ปี มีแม่ชีสำเร็จบาลีศึกษา ๙ ประโยคในประเทศไทย รวมทั้ง หมด ๒๐ รูป^{๒๕}

มหามกุฏราชวิทยาลัยรับรองการศึกษาบาลีของ แม่ชีด้วยการออกประกาศนียบัตรและพัดเกียรติยศให้ เป็นไปตามแบบคณะสงฆ์ ดังคำประกาศของมหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัยว่า “ให้ใช้หลักสูตรและเกณฑ์การวัดผล

^{๒๒} พ.ศ. ๒๕๐๙ แม่ชีเรียนอภิธรรมสำเร็จตามหลักสูตร จำนวน ๒ รูป, พ.ศ. ๒๕๑๐ สำเร็จจำนวน ๓ รูป, พ.ศ. ๒๕๑๑ สำเร็จ ๓ รูป, พ.ศ. ๒๕๑๒ สำเร็จ ๒ รูป, พ.ศ. ๒๕๑๖ สำเร็จ ๔ รูป, พ.ศ. ๒๕๑๗ สำเร็จ ๙ รูป, พ.ศ. ๒๕๑๘ สำเร็จ ๙ รูป, พ.ศ. ๒๕๑๙ สำเร็จ ๖ รูป, พ.ศ. ๒๕๒๐ สำเร็จ ๑ รูป, พ.ศ. ๒๕๒๑ สำเร็จ ๓ รูป, พ.ศ. ๒๕๒๒ สำเร็จ ๑ รูป, พ.ศ. ๒๕๒๓ สำเร็จ ๔ รูป, พ.ศ. ๒๕๒๔ ไม่มีแม่ชีสำเร็จ, พ.ศ. ๒๕๒๕ สำเร็จ ๑ รูป, พ.ศ. ๒๕๒๖ สำเร็จ ๒ รูป, พ.ศ. ๒๕๒๗ สำเร็จ ๔ รูป, พ.ศ. ๒๕๒๘ สำเร็จ ๕ รูป, พ.ศ. ๒๕๒๙ สำเร็จ ๑ รูป, พ.ศ. ๒๕๓๐ สำเร็จ ๑ รูป, พ.ศ. ๒๕๓๑ ไม่มีแม่ชีสำเร็จ, พ.ศ. ๒๕๓๒ สำเร็จ ๔ รูป, พ.ศ. ๒๕๓๓ ไม่มีแม่ชีสำเร็จ, พ.ศ. ๒๕๓๔ สำเร็จ ๕ รูป, พ.ศ. ๒๕๓๕ สำเร็จ ๕ รูป, พ.ศ. ๒๕๓๖ สำเร็จ ๖ รูป, พ.ศ. ๒๕๓๗ สำเร็จ ๕ รูป, พ.ศ. ๒๕๓๘ สำเร็จ ๑๐ รูป, พ.ศ. ๒๕๓๙ สำเร็จ ๗ รูป, พ.ศ. ๒๕๔๐ สำเร็จ ๙ รูป, พ.ศ. ๒๕๔๑ สำเร็จ ๓ รูป, พ.ศ. ๒๕๔๒ สำเร็จ ๕ รูป, พ.ศ. ๒๕๔๓ สำเร็จ ๔ รูป, พ.ศ. ๒๕๔๔ สำเร็จ ๑ รูป, พ.ศ. ๒๕๔๕ สำเร็จ ๔ รูป, พ.ศ. ๒๕๔๖ สำเร็จ ๕ รูป, พ.ศ. ๒๕๔๗ สำเร็จ ๔ รูป, พ.ศ. ๒๕๔๘ สำเร็จ ๓ รูป, พ.ศ. ๒๕๔๙ สำเร็จ ๗ รูป, พ.ศ. ๒๕๕๐ ไม่มีผู้สำเร็จ, พ.ศ. ๒๕๕๑ ไม่มีผู้สำเร็จ, พ.ศ. ๒๕๕๒ สำเร็จ ๒ รูป, พ.ศ. ๒๕๕๓ สำเร็จ ๑ รูป, พ.ศ. ๒๕๕๔ สำเร็จ ๑ รูป, รวมแม่ชีที่เรียนสำเร็จตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๙-๒๕๕๔ จำนวน ๑๕๒ รูป, กองทะเบียนนิสิต, วัดระฆังโฆสิตาราม, กรุงเทพมหานคร, ๒๕๕๔.

^{๒๓} แม่ชีประทีป ขวัญอ่อน, ประธานสถาบันแม่ชีไทย พ.ศ. ๒๕๕๕. นักเรียนบาลีรุ่นแรก, หัวหน้าแม่ชีสถาบันแม่ชีไทยปากท่อ จังหวัดราชบุรี. วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๕๕๕, สัมภาษณ์.

^{๒๔} แม่ชีสมศรี จารุเพ็ง, สำเร็จบาลีศึกษา ๙ ประโยครูปแรกของ ประเทศไทย, วัดชนะสงคราม, วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๕, สัมภาษณ์.

^{๒๕} พ.ศ. ๒๕๒๙ มีแม่ชีสำเร็จบาลี ๙ ประโยค เพียง ๑ รูป, ปี พ.ศ. ๒๕๓๕ แม่ชีสำเร็จ ๑ รูป, ปี พ.ศ. ๒๕๓๘ แม่ชีสำเร็จ ๑ รูป, ปี พ.ศ. ๒๕๓๙ แม่ชีสำเร็จ ๒ รูป, ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ แม่ชีสำเร็จ ๒ รูป, ปี พ.ศ. ๒๕๔๑ มีแม่ชีสำเร็จ ๒ รูป, ปี พ.ศ. ๒๕๔๒ แม่ชีสำเร็จ ๑ รูป, ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ ไม่มีแม่ชีสำเร็จ, ปี พ.ศ. ๒๕๔๔ มีแม่ชีสำเร็จ ๑ รูป, ปี พ.ศ. ๒๕๔๖ มีแม่ชีสำเร็จ ๒ รูป, ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ มีแม่ชีสำเร็จ ๑ รูป, ปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ไม่มีแม่ชีสำเร็จ, ปี พ.ศ. ๒๕๔๙ มีแม่ชีสำเร็จ ๑ รูป, ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ มีแม่ชีสำเร็จ ๑ รูป, ปี พ.ศ. ๒๕๕๑ มีแม่ชีสำเร็จ ๑ รูป, ปี พ.ศ. ๒๕๕๒-๒๕๕๓ ไม่มีแม่ชีสำเร็จ ปี พ.ศ. ๒๕๕๔ มีแม่ชีสำเร็จ ๒ รูป, กองทะเบียน, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, เอกสารอัดสำเนา.

ของพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสนามหลวงเป็นหลักสูตร และเกณฑ์การวัดผลบาลีศึกษาโดยอนุโลม” (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓) ในเรื่องการมอบประกาศนียบัตรและพัดเกียรติยศของแม่ชีมีความแตกต่างกัน มีรายละเอียดดังนี้ บาลีศึกษา ๓ บาลีศึกษา ๖ และบาลีศึกษา ๙ ได้รับพัดเกียรติยศพร้อมประกาศนียบัตร ใน ๓ ประเภทนี้มีส่วนแตกต่างคือ บาลีศึกษา ๓ และ ๖ นั้น รับประกาศนียบัตรและพัดเกียรติยศจากสมเด็จพระสังฆราช สำหรับบาลีศึกษา ๙ ได้รับพัดเกียรติยศจากพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าโสมสวลีพระวรราชาทินัดดามาตุ พระองค์เสด็จประทานพัดเกียรติยศแก่แม่ชีที่สำเร็จบาลีศึกษา ๙ ประโยคครั้งแรกในประวัติศาสตร์แห่งการศึกษาภาษาบาลี ของแม่ชีไทยใน พ.ศ. ๒๕๒๙ ที่ตึกสภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย^{๒๖} ในส่วนของบาลีศึกษา ๑-๒, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘ รับเฉพาะประกาศนียบัตรจากสมเด็จพระสังฆราชหรือผู้แทนสมเด็จพระสังฆราช

ถึงแม้แม่ชีจะได้รับการศึกษาบาลีเหมือนพระภิกษุสามเณร แต่ก็มีอีกส่วนหนึ่งที่ไม่เหมือนกันคือ ภิกษุสามเณรที่เรียนจบประโยค ๙ นั้น ได้รับนิตยภัตร (เงินเดือน) จากรัฐบาลโดยผ่านกรมการศาสนา ปัจจุบันนี้ผ่านสำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำหรับแม่ชีที่จบบาลีศึกษา ๙ ประโยค ไม่ได้รับนิตยภัตรเช่นนั้น ที่เป็นเช่นนี้เพราะการจัดการศึกษาบาลีศึกษาของแม่ชีไม่ใช่งานของมหาเถรสมาคม ดังนั้นมหาเถรสมาคมจึงไม่ได้มอบนโยบายให้แม่กองบาลีดำเนินการจัดการศึกษาภาษาบาลีให้แม่ชี แต่เป็นการจัดการศึกษาของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย การศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ได้รับการรับรองโดยมีพระราชบัญญัติ พ.ศ. ๒๕๒๗ ใน มาตรา ๓ ว่า “วิชาการพระพุทธศาสนา

หมายความว่า วิชาการซึ่งจัดให้พระภิกษุสามเณรศึกษาตามหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลีสนามหลวง” (พระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา, ๒๕๒๗) ในช่วงที่มีพระราชบัญญัติรับรองการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น แม่ชีได้รวมกันก่อตั้งมูลนิธิสถาบันแม่ชีไทยแล้ว^{๒๗} แต่แม่ชียังไม่ได้รับการสนับสนุนให้เรียนมหาวิทยาลัยสงฆ์

ในส่วนของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่ก่อตั้งขึ้นเมื่อ วันที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๗ (<http://th.wikipedia.org/wiki/> เข้าใช้เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๕.) ศาสตราจารย์ ดร.วัชรระ งามจิตรเจริญ ได้กล่าวถึงการที่แม่ชีไม่ได้เข้ามาศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ว่า “ไม่มีระเบียบหรือกฎหมายห้ามแม่ชีเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่ไม่มีแม่ชีมาสมัครเข้าเรียน อาจเนื่องจากจารีตประเพณีไทยที่นักบวชไม่ควรมายุ่งเกี่ยวกับการเรียนทางโลกและเมืองไทยมองแม่ชีไทยแบบก้ำกึ่งระหว่างคฤหัสถ์และนักบวชจึงไม่มีแม่ชีมาสมัครเรียน ใน พ.ศ. ๒๕๒๔ มีพระสงฆ์สามเณรเข้าเรียนในระดับปริญญาโทที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหิดลได้ ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไม่ปรากฏมี แม่ชีมาเรียน ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๔๐ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เปิดสอนในสาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา มีแม่ชีมาสมัครเรียน ๑ รูป ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นต้นมา ถึงปี พ.ศ. ๒๕๕๔ มีแม่ชีเรียน ๑๑ รูปกำลังจะมีแม่ชีเรียนสำเร็จเป็นรูปแรก”^{๒๘} อีกประการหนึ่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นมหาวิทยาลัยปิด คือมีการสอบ

^{๒๗} สถาบันแม่ชีไทย ก่อตั้งเมื่อวันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๒.

^{๒๘} ศาสตราจารย์ ดร.วัชรระ งามจิตรเจริญ, อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, การศึกษาเปรียญธรรม ๙ ประโยค, พุทธศาสตรบัณฑิต, ปรัชญามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเดลี อินเดีย, ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๕๕, สถานที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, สัมภาษณ์.

^{๒๖} ดร.แม่ชี ดวงพร คำหอมกุล, บาลี ๙ ประโยค รูปที่ ๒ คนของประเทศไทย, อาจารย์ประจำ ปชาบดีเถรีวิทยาลัย (วิทยาลัยแม่ชี) อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา.

แข่งขันเข้าศึกษา ดังนั้น มหาวิทยาลัยจึงคัดบุคคลเข้าศึกษาด้วยคะแนนตามเกณฑ์ ซึ่งแตกต่างจากมหาวิทยาลัยเปิดที่ไม่มีการสอบแข่งขันสามารถเข้าไปเรียนได้ แม่ชีส่วนมากมองว่า ตนเป็นนักบวชจึงมุ่งเรียนธรรมะและเรียนวิปัสสนาเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตาม มีแม่ชีบางกลุ่มเท่านั้นที่มุ่งไปเรียนที่มหาวิทยาลัยเปิด คือมหาวิทยาลัยรามคำแหง (<http://th.wikipedia.org/wiki/มหาวิทยาลัยรามคำแหง>. เข้าใช้เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๕.) ในปี พ.ศ. ๒๕๒๐ มีแม่ชีศึกษาในมหาวิทยาลัยรามคำแหงรุ่นแรก คือแม่ชีอุดมศรี ช่อเกตุ หลังจากนั้น ๕ ปี คือ พ.ศ. ๒๕๒๕ แม่ชีสีสลับ อูปมัย และแม่ชียุพิน ดวงจันทร์ ได้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยแห่งนี้ แม่ชีสีสลับ อูปมัย ให้ข้อมูลว่า “ครั้งแรกในการเข้าเรียนที่มหาวิทยาลัยรามคำแหงนั้นทางวัดไม่อนุญาต เพราะเป็นนักบวชแล้วไม่ควรเรียนในมหาวิทยาลัยทางโลก แต่เมื่อไปเรียนแล้วทางวัดก็ไม่ท้วงติง จนกระทั่งเรียนจบ แม่ชีวัดปากน้ำเป็นแม่ชีรุ่นแรกที่เข้าไปเรียนมหาวิทยาลัยรามคำแหง”^{๒๙} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ก่อตั้งในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ เป็นมหาวิทยาลัยเปิด (Wikipedia.org/wiki/มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. เข้าใช้วันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๕.) และเป็นอีกมหาวิทยาลัยหนึ่งที่แม่ชีเลือกศึกษาสาเหตุที่แม่ชีเลือกศึกษาที่มหาวิทยาลัยเปิดทั้งสองแห่งนี้ เพราะค่าเรียนไม่สูงเข้าถึงง่าย นักบวชสามารถศึกษาได้ เปิดรับนักศึกษาไม่จำกัดจำนวน ศึกษาได้ด้วยตนเอง ในส่วนของมหาวิทยาลัยเอกชนนั้นไม่มีข้อห้ามสำหรับแม่ชี คณะวิจัยไม่สามารถตรวจสอบจำนวนแม่ชีที่ลงทะเบียนเรียนของมหาวิทยาลัยทั้งสองแห่งและมหาวิทยาลัยเอกชน

ได้เพราะแม่ชีเหล่านั้นใช้คำแนะนำของนางสาวตามบัตรประจำตัวประชาชนในการเข้าศึกษา

๔. การเข้าถึงการศึกษาระดับอุดมศึกษาของแม่ชีไทย

หลังจากที่มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดงใหญ่มีพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยใน พ.ศ. ๒๕๔๐ การศึกษาของแม่ชีในช่วงกว่า ๑๐ ปีที่ผ่านมา นับดีขึ้นจนถึงระดับสูงสุดคือปริญญาเอก ที่เป็นเช่นนี้อันเนื่องมาจากการศึกษาของคณะสงฆ์ที่มั่นคง นั่นคือการมีพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย กล่าวได้ว่าได้หลุดจากความเป็นมหาวิทยาลัยที่ไม่มีกฎหมายรับรองแล้ว ซึ่งในช่วงนั้นถึงกับถูกเรียกว่าเป็น “มหาวิทยาลัยเถื่อน” ในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๔๐ มีวัตถุประสงค์ให้มหาวิทยาลัยเป็นสถานศึกษาและวิจัย มีวัตถุประสงค์ให้การศึกษ วิจัย ส่งเสริม และให้บริการทางวิชาการพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์^{๓๐} ดังนั้น พ.ศ. ๒๕๔๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจึงได้เปิดรับแม่ชีและคฤหัสถ์เข้าเรียนระดับปริญญาโท แม่ชีรุ่นแรกที่เรียนมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทั้งหมด ๔ รูป เรียนสำเร็จ ๓ รูป^{๓๑} ในแม่ชี ๓ รูปนั้น สำเร็จการศึกษาปริญญาเอก ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑ รูป สำเร็จปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยเดลีประเทศอินเดีย ๑ รูป ทั้งสองเป็นอาจารย์สอนที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย^{๓๒} ปี พ.ศ. ๒๕๔๓ มหาวิทยาลัย

^{๓๐} พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดงใหญ่.

^{๓๑} เอกสารอัดสำเนา, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พ.ศ. ๒๕๔๒.

^{๓๒} พระศรีคัมภีร์ญาณ, รองศาสตราจารย์, ดร., รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วันที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๒๙} แม่ชีสีสลับ อูปมัย, วัดปากน้ำภาษีเจริญ, บาลีศึกษา ๔, อาจารย์พิเศษที่มหาปชาบดีเถรีวิทยาลัยกรรมการสถาบันแม่ชีไทย, ที่ปรึกษา รองผู้อำนวยการฝ่ายบริหารมหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย, วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๕๕, สัมภาษณ์.

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ได้เปิดในระดับปริญญาเอก
 ในส่วนปริญญาตรีนั้นเปิดรับคฤหัสถ์และแม่ชี ในปี พ.ศ.
 ๒๕๔๔ สาเหตุที่เปิดปริญญาตรีซ้ำเนื่องจากคณะกรรมการ
 บริหารมหาวิทยาลัยได้แก้ไขข้อบังคับ แก้ไขข้อความที่ทำให้
 เปิดรับคฤหัสถ์และแม่ชีเข้าเรียนได้ในระดับปริญญาโท
 แล้วเสร็จก่อนปริญญาตรี^{๓๓} นับตั้งแต่มหาวิทยาลัย
 ราชภัฏวไลยอลงกรณ์ได้เปิดรับแม่ชีเข้าเรียนในระดับอุดมศึกษา เริ่ม
 ใน พ.ศ. ๒๕๔๒ จนถึง ๒๕๕๔ ได้มีแม่ชีสำเร็จการศึกษา
 ระดับปริญญาเอกจำนวน ๑ รูป ระดับปริญญาโทจำนวน
 ๑๓ รูป^{๓๔} ระดับปริญญาตรีจำนวน ๘ รูป^{๓๕}

นอกจากนั้น มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ยังได้รับรองการศึกษาพระอภิธรรมที่มีการเรียนการสอนอยู่ก่อนแล้ว แต่ยังไม่ได้มีการรับรองการศึกษาศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยโดยมติ คณะกรรมการศาสนา มหาวิทยาลัย ได้ประกาศเทียบความรู้ การศึกษาอภิธรรมในปี พ.ศ. ๒๕๔๖ ดังข้อความในประกาศว่า “ประกาศนียบัตรมัชฌิมอาภิธรรมิกะเอกเทียบเท่า มัธยมศึกษาตอนปลาย ประกาศนียบัตรอภิธรรมบัณฑิต เทียบเท่าปริญญาตรี” (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖)

ในส่วนของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยได้
เปิดรับแม่ชีเข้าศึกษาในระดับปริญญาตรีครั้งแรกในปี พ.ศ.
๒๕๔๒ ปริญญาโท พ.ศ. ๒๕๔๕ ปริญญาเอก พ.ศ. ๒๕๔๙^๖

มีแม่ชีสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี จำนวน ๔๓ รูป
ระดับปริญญาโท จำนวน ๒๙ รูป และ ปริญญาเอก จำนวน
๑ รูป^{๓๗} จำนวนแม่ชีที่สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงฆ์
ทั้งสองแห่งต่างกัน น่าจะสันนิษฐานได้ว่า มูลนิธิสถาบัน
แม่ชีไทยมีสำนักงานอยู่ที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
แม่ชีจึงมีความคุ้นเคยกับมหาวิทยาลัยแห่งนี้เริ่มตั้งแต่
พ.ศ. ๒๕๑๒^{๓๘} สำหรับการศึกษาภาษาบาลีนั้นนับตั้งแต่ พ.ศ.
๒๕๐๖ ยังไม่ได้มีการรับรองการศึกษา ดังนั้น ใน พ.ศ. ๒๕๔๓
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย จึงประกาศรับรอง
สถานะบาลีศึกษาของแม่ชีโดยรับรองการศึกษามหา
วิทยาลัยเป็นหลักสูตรประกาศนียบัตรของมหาวิทยาลัยให้
ผู้เรียนมีคุณสมบัติสอดคล้องกับการศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์
ผู้สำเร็จการศึกษามหาวิทยาลัย ๕ ประโยคเข้าเรียนต่อในระดับ
ปริญญาตรี ผู้สำเร็จการศึกษามหาวิทยาลัย ๙ ประโยค เข้าเรียน
ต่อในระดับปริญญาโทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งและ
สามารถนำประกาศนียบัตรสมัครเรียนในระดับปริญญาโท
ในมหาวิทยาลัยของรัฐบาลได้^{๓๙} มีข้อความในประกาศดังต่อไปนี้
“สภามหาวิทยาลัยมมตมอบมติให้มีการเรียนการสอน
ภาษาบาลีตั้งแต่บาลีประโยค ๑-๒ ถึงบาลี ๙ ประโยคใน
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยตามความเหมาะสมโดย
ใช้อักษรย่อว่า “บ.ศ.” ให้ใช้หลักสูตรและเกณฑ์การวัดผล
ของพระปริยัติธรรมแผนกบาลีสหนามหลวงเป็นหลักสูตรและ
เกณฑ์การวัดผลบาลีศึกษาโดยอนุโลม ให้เทียบชั้นการจบ
ของแต่ละประโยคกับประโยคเปรียญธรรม ตามหลักสูตร

๓๓ พระศรีคัมภีรญาณ, รองศาสตราจารย์, ดร., รองอธิการบดี
ฝ่ายวิชาการ มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วันที่ ๔
สิงหาคม ๒๕๕๓, ล้มภาษณ์.

๓๔ ทะเบียนบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๓๕ ทะเบียนคณะพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

๓๖ พระครูปลัดลัมพพิพัฒนวิริยาจารย์, คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, วันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๕๔,
ลัมพากรณ์.

๓๗) ทะเบียนบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๕๔.

๓ สถาบันแม่ช้อยไทยตั้งที่อาคารมหาวิทยาลัย มหามกุฏราชวิทยาลัย,
วัดบวรนิเวศวิหาร, กรุงเทพมหานคร, พ.ศ. ๒๕๔๔ ย้ายมาตั้งข้าง
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ตำบลศาลายา อำเภอพุทธมณฑล
จังหวัดนครปฐม.

๓๙ พระครูสุตธรรมโกวิท, หัวหน้ากองพัฒนานักศึกษา, มหาวิทยาลัย
มหาเมฆราชวิทยาลัย, ลัทธิภิกษุ.

พระปริยัติธรรมแผนกบาลีสณามหลวง” (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓) มหาวิทยาลัยประกาศสนับสนุนการเรียนการสอนภาษาบาลีให้แก่แม่ชีโดยใช้มาตรฐานหลักสูตรเหมือนของพระสงฆ์ทุกประการ ให้ใช้อักษรย่อ บ.ศ. ซึ่ง มาจากคำเต็มว่า “บาลีศึกษา” เช่น “บาลีศึกษา ๓” เป็นต้น

จะเห็นได้ว่ามหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งแสดงจุดยืนชัดเจนในการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาให้แม่ชี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้นได้รับรองผู้ที่สำเร็จปริยัติธรรมโดยสามารถศึกษาต่อระดับปริญญาโทได้ มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดำรงการศึกษาระดับปริญญาตรีและสามารถเรียนต่อระดับปริญญาโทของทั้งสองมหาวิทยาลัย^{๔๐} ตามที่คณะวิจัยสัมภาษณ์ผู้บริหารระดับสูงของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งมุ่งที่จะส่งเสริมการศึกษาทั้งแม่ชีและสตรีคฤหัสถ์ เพื่อต้องการให้สตรีได้มีความรู้ทางธรรม มุ่งให้สามารถนำความรู้ไปสั่งสอนให้สังคมได้รับประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรม คำนวณจากระยะเวลาที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ได้จัดการเรียนและการสอนมาแล้วเป็นเวลากว่า ๕๐ ปี ดูเหมือนว่าเป็นเวลานาน กว่ามหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งจะรับแม่ชีเข้าเรียน จากการสัมภาษณ์คณะผู้บริหารมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งต่างมีความเห็นอย่างสอดคล้องกันเกี่ยวกับการรับแม่ชีเข้าเรียนว่าด้วยเหตุผลหลักๆ คือยังไม่มีพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย ไม่มี

งบประมาณในการจัดการเรียนการสอน ไม่ได้เป็นมหาวิทยาลัยที่อยู่ในกำกับของรัฐบาล มีเงินทุนจากกรรมการศาสนาที่มีจำนวนจำกัด และเงินรับบริจาคจากประชาชน ถือได้ว่าบริหารบนความเสี่ยง ซึ่งจัดการบริหารการศึกษาเป็นไปตามยถากรรม ห้องเรียนไม่เพียงพอ อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ให้เหตุผลอย่างกระชับว่า “มหาวิทยาลัยสงฆ์ยังไม่มีพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย ไม่มียกงบประมาณ”^{๔๑} นอกจากนั้นพระสุธีธรรมาวุธ (เทียบ สิริญาโณ) ให้เหตุผลเพิ่มเติมว่า “มหาวิทยาลัยสงฆ์เรียนแบบลักษณะประชาชนบริจาค พระสงฆ์มีเงินบริหารไม่มากไม่พอค่าจ่าย”^{๔๒}

๕. ความท้าทายในการจัดการสอนบุคคลต่างเพศปนกัน

ก่อน พ.ศ. ๒๕๑๒ คณะสงฆ์ที่จัดการศึกษาเกี่ยวกับอุดมศึกษาได้เสนอร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสงฆ์ มีคณะสงฆ์ที่เป็นพระเถระผู้ใหญ่ทั้งธรรมยุติและมหานิกายบางกลุ่มไม่เห็นชอบในการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา ทั้งไม่สนับสนุนร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยสงฆ์ โดยเกรงว่าการศึกษาด้านที่เป็นการศึกษาดั้งเดิมของคณะสงฆ์จะเสื่อม จะไม่มีผู้เรียนภาษาบาลี พระสงฆ์จะเรียนมหาวิทยาลัยสงฆ์ซึ่งสอนทั้งทางโลกและทางธรรม เมื่อเรียนสำเร็จมหาวิทยาลัยแล้วเกรงจะลาสิกขาเป็นคฤหัสถ์ เหนือสิ่ง

^{๔๐} ดังที่ผู้บริหารสูงของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยรูปหนึ่งกล่าวว่า “เราก็มองว่าเราจะส่งเสริมให้แม่ชีมีสถานะในการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัยจัดการศึกษาบาลีให้แก่แม่ชี ในส่วนของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยจัดการศึกษาปริยัติธรรมให้แม่ชี ซึ่งกฎหมายเปิดช่องให้เราในการให้แม่ชีเข้ามาศึกษา” (พระศรีคัมภีร์ญาณ, รองศาสตราจารย์, ดร., รองอธิการฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วันที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๕๔, สัมภาษณ์.)

^{๔๑} พระธรรมโกศาจารย์, ศาสตราจารย์, ดร., อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ราชบัณฑิต, เจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาส กรุงเทพมหานคร, ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์, พระศรีคัมภีร์ญาณ, รองศาสตราจารย์, ดร., รองอธิการฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร, วันที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๔๒} พระสุธีธรรมาวุธ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์, ดร., คณบดีคณะพุทธศาสตร์, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร, วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

อื่นใดคือห่วงเรื่องความบริสุทธิ์ของพระสงฆ์ที่ศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ สมัยนั้นทั้งพระเถระผู้ใหญ่และกลุ่มนักการเมืองบางคนให้เหตุผลเหมือนกันคือพระสงฆ์ควรเรียนเฉพาะภาษาบาลีและพระธรรมวินัยเท่านั้น^{๓๓} กล่าวได้ว่าพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยเป็นเครื่องมือขยายการศึกษาได้ครอบคลุมถึงคฤหัสถ์ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ชี้แจงเหตุผลในการเปิดรับนิสิตที่เป็นคฤหัสถ์ต่อคณะกรรมการธิการในรัฐสภาว่า “ถ้าให้พระเรียนอย่างเดียว ถ้าพระลดจำนวนลงจะทำอย่างไร ดังนั้น จึงควรเปิดรับคฤหัสถ์ด้วย”^{๓๔} พระครูปลัดสวฺฒนวัชรคุณ (ไสว โชติโก) กล่าวถึงการแยกห้องเรียนว่า “คณะกรรมการธิการเห็นชอบในหลักการแต่ในทางปฏิบัตินั้นให้จัดการเรียนการสอนแยกกัน ด้วยเกรงปัญหาจริยธรรมทางเพศความกังวลเกี่ยวกับพรหมจรรย์” (Chatsumarn Kabilsingh, n.d.: 70) “ความเหมาะสมแก่สมณเพศของพระภิกษุสงฆ์ เป็นเรื่องที่ไม่ควรมองข้าม ผู้บริหารมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่งตระหนักในเรื่องนี้จึงประกาศเป็นนโยบายแยกห้องเรียน”^{๓๕} พระศรีคัมภีรญาณ (สมจินต์ สมมาปญฺโญ) อธิบายว่า “ตอนนั้นลังคมยังไม่อยากให้สตรีเข้ามาเรียนอยู่ในที่เดียวกันกับพระ คือถ้าจะเข้ามาเรียนก็ต้องแยกห้องเรียน ก็มีข้อติเตียนจากผู้ใหญ่ก็ในเมื่อที่ไม่พอ แล้วยิ่งมาแยกห้องอีกก็ยังไม่พอเพิ่มอีก ครูบาอาจารย์ก็น้อยอยู่แล้วถ้าแยกก็ต้องเกิดปัญหาอยู่แล้ว”^{๓๖}

^{๓๓} พระสุธีวรญาณ (ณรงค์ จิตตโสภโณ), รองอธิการบดีวิทยาเขต นครราชสีมา, วันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๕๔, สัมภาษณ์.

^{๓๔} พระธรรมโกศาจารย์, ศ.ดร., อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๓๕} พระครูปลัดสวฺฒนวัชรคุณ (ไสว โชติโก), รองอธิการบดีฝ่ายกิจการต่างประเทศ, ๑๔ สิงหาคม ๒๕๕๔, สัมภาษณ์.

^{๓๖} พระศรีคัมภีรญาณ, รศ. ดร. รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร, ๔ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

ปัจจุบันนี้ หลังจากการเปลี่ยนแปลงในระบบการจัดการศึกษา การศึกษาในระดับปริญญาตรีและปริญญาโทนั้น พระสงฆ์และคฤหัสถ์เรียนแยกห้อง ในส่วนของปริญญาเอกเรียนรวมห้องเดียวกันทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ การที่ให้นิสิตปริญญาเอกเรียนรวมกันนั้นเนื่องจากมีวิทยุศาสสูงแล้ว นอกจากนั้น ผู้บริหารมหาวิทยาลัยสงฆ์มองเรื่องสตรีเข้ามาเรียนมหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นเรื่องปกติ เพราะวัดทุกวัดในประเทศไทยสตรีก็เข้ามาทำบุญและประกอบพิธีกรรมทางศาสนาเป็นส่วนมาก ในส่วนของอาจารย์ที่สอนนั้นมีทั้งพระสงฆ์ คฤหัสถ์บุรุษและสตรี มีการให้เหตุผลว่า การที่ให้สตรีมาสอนนั้นทำให้พระสงฆ์ตั้งใจเรียนและสำรวมมากขึ้นถือว่าเป็นการมองข้ามเพศและการฝึกฝนสติของตนเอง^{๓๗} ในส่วนของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยนั้นนอกจากจะรับแม่ชีเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยสงฆ์แล้ว ยังได้สร้างวิทยาลัยสำหรับแม่ชีโดยให้ชื่อว่ามหาบพิตรวิทยาลัยรับสตรีที่จบมัธยม ๖ เข้าศึกษาต่อในระดับปริญญาตรี คณะศาสนาและปรัชญา และคณะศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาการสอนพระพุทธศาสนา และสาขาวิชาการสอนภาษาอังกฤษ ในส่วนของมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยมีแผนที่จะสร้างวิทยาลัยของแม่ชี ภายในอาณาเขตของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในขณะที่เดียวกันก็ได้สนับสนุนให้เสถียรธรรมสถานซึ่งเป็นสำนักแม่ชีในกรุงเทพมหานครเปิดการเรียนการสอนระดับปริญญาโทโดยให้ชื่อว่า สาวิกาสิกขาาลัย^{๓๘} มีนิสิตทั้งแม่ชีและคฤหัสถ์สตรีบุรุษ ประชาชนให้การสนับสนุนทุนในการสร้างอาคารเรียน

^{๓๗} พระสุธีธรรมานุวัตร, คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๔ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๓๘} พระธรรมโกศาจารย์, อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

๖. ประสบการณ์ในการเรียนของแม่ชี

ในระยะเวลา ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมาภาพลักษณ์ของแม่ชีดีขึ้นตามลำดับ สาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งก็คือแม่ชีมีการศึกษาสูงขึ้น และเป็นกำลังในการเผยแผ่พระศาสนาทั้งในด้านปริยัติและปฏิบัติมากขึ้น เมื่อเทียบกับสมัยอดีตที่แม่ชีมีโอกาสดูเรียนหนังสือค่อนข้างน้อย กิจกรรมของแม่ชีคือปฏิบัติธรรมและทำงานในวัดเท่านั้น ในอดีตไม่มีโอกาสได้รับเชิญไปอบรมศีลธรรมตามสถานที่ต่างๆ หรืออาจมีเฉพาะบางแห่งเช่น สำนักแม่ชีศาลาลันตีสุธ อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐมซึ่งไม่มากนัก หลัง พ.ศ. ๒๕๔๒ ถึงปัจจุบัน แม่ชีมีการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย ดังข้อความตามที่แม่ชีท่านหนึ่งรายงานไว้ว่า “ในอดีตนั้นหัวหน้าแม่ชีไม่ให้ออกไปเรียนข้างนอก ให้อยู่ในวัดให้ปฏิบัติธรรม แต่สมัยนี้มีการเปิดให้แม่ชีเรียนมากขึ้นเท่าที่จะไขว่คว้าได้ อยากเรียนอะไรก็ได้เรียนเต็มที่ แม่ชีพัฒนาเรื่องการศึกษามากขึ้น”^{๔๙} เมื่อแม่ชีมีการศึกษาและประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในกรอบคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว บทบาทของแม่ชีจึงได้รับการยอมรับในฐานะเป็นผู้สอนธรรมะและมีบทบาทในการสอนจริยธรรมเยาวชนมากขึ้นเนื่องจากการศึกษาที่สูงขึ้น แม่ชีท่านหนึ่งกล่าวว่า “แม่ชีที่สอนจริยธรรมและศีลธรรมตามโรงเรียนในชุมชนเมืองและชุมชนชนบทประชาชนยกย่องเสมอเหมือนยกย่องภิกษุสามเณร”^{๕๐} ซึ่งสอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของแม่ชีอีกท่านหนึ่งว่า “ช่วงที่มีอบรมภาคฤดูร้อนหรืออบรมศีลธรรม เขาก็จะให้เกียรติเชิญแม่ชีเข้าไปช่วยอบรมด้วย”^{๕๑} และแม่ชีท่านหนึ่งกล่าวว่า “เมื่อก่อนไม่มีโอกาสไปอบรมศีลธรรม แต่เดี๋ยวนี้มีโอกาสมากขึ้นและพระเถระเองก็ให้การยอมรับบางทีก็เปิดโอกาสให้ไปช่วยสอนบาลีให้พระเถระซึ่งในสมัยก่อนนี้จะไม่ค่อยมี

สมัยหลังนี้เห็นแม่ชีมีความรู้ มีการศึกษา ก็ให้มีโอกาสไปสอนให้การยอมรับ ทั้งพระเถระและฆราวาส”^{๕๒} นอกจากฆราวาสจะยอมรับแล้วคณะพระสงฆ์ก็ยอมรับในศักยภาพ วัดบางวัดเปิดโอกาสให้แม่ชีเป็นอาจารย์สอนบาลีประจำสำนักเรียน โดยผู้เรียนคือภิกษุสามเณร เช่น สำนักเรียนวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร จากคำบอกเล่าของแม่ชีที่สอนบาลีของสำนักเรียนวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ว่า “สอนบาลีที่สำนักเรียนนี้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๖-๒๕๔๔ ภิกษุสามเณรให้ความนับถือมากขึ้น”^{๕๓} ในอธิธรรมโชติศึกษาวิทยาลัยมีแม่ชีเป็นอาจารย์สอนอภิธรรมจำนวน ๘ รูปจากจำนวนอาจารย์ทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ทั้งหมด ๓๑ รูป/คน นักศึกษาอภิธรรมมีทั้งนักบวชและคฤหัสถ์ ผู้เรียนให้ความนับถือแม่ชีท่านหนึ่งให้สัมภาษณ์ว่า “ส่วนมากจะสนใจในเรื่องความรู้มากกว่าเพศผู้สอน”^{๕๔} แม่ชีที่สอนในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยมี ๑ รูป สอนตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๕๑ จนถึงปัจจุบัน (๒๕๕๕) ให้สัมภาษณ์ว่า “นิสิตที่เรียนระดับบัณฑิตศึกษา ระดับปริญญาโทและปริญญาเอก ที่เป็นพระภิกษุสงฆ์ให้การยอมรับและมุ่งที่ความรู้ของผู้สอนดังนั้นการสอนจึงไม่พบอุปสรรค”^{๕๕} แม่ชีที่สอนที่มหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย (วิทยาลัยแม่ชี) ซึ่งอยู่ในกำกับของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย จำนวน ๒ รูป แม่ชีท่านหนึ่งที่สอนที่มหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย มา ๓ ปีแล้ว ได้เล่าประสบการณ์ของตนเองว่า “สมัยหลังนี้เห็นแม่ชีมีความรู้ มีการศึกษาได้มีโอกาสไปสอนในสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาของคณะสงฆ์พระภิกษุสามเณรและฆราวาสให้การยอมรับในศักยภาพ ประกอบกับพระภิกษุสามเณรเป็นคนรุ่นใหม่จะให้ความสนใจในวุฒิการศึกษาของผู้สอน ในมหาวิทยาลัยสงฆ์

^{๔๙} แม่ชีรูปที่ ๑ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๕๐} แม่ชีรูปที่ ๒ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๕๑} แม่ชีรูปที่ ๓ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๕๒} แม่ชีรูปที่ ๔ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๕๓} แม่ชีรูปที่ ๕ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๕๔} แม่ชีรูปที่ ๖ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๕๕} แม่ชีรูปที่ ๗ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

ก็มีอาจารย์ฆราวาสมาสอนเป็นประจำอยู่แล้ว ดังนั้น การที่แม่ชีจะสอนในมหาวิทยาลัยสงฆ์จึงไม่ใช่เรื่องที่แปลกแต่อย่างใด”^{๕๖}

ในส่วนของการเรียนภาษาบาลี แม่ชีที่เรียนร่วมกับพระภิกษุสามเณรมีบรรยากาศที่เป็นกันเองและสถานที่เรียนบาลีเป็นที่พอใจและสะดวก จากการสัมภาษณ์แม่ชีท่านหนึ่งที่อยู่ต่างจังหวัดว่า “ต่างจังหวัดเขาเปิดเรียนบาลีเยอะ ทางราชบุรีก็เยอะ พระเณรท่านก็ให้การสนับสนุนดี อาจารย์ที่สอนก็ดี พระเณรที่เรียนร่วมกันก็ให้ความเป็นกันเอง บรรยากาศเหมือนเพื่อนให้ความคุ้นเคยให้เกียรตินเรียนจบทุกชั้น”^{๕๗} ในกรุงเทพมหานครสำนักเรียนบาลีที่แม่ชีนิยมมาเรียน คือสำนักเรียนวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ สำนักเรียนวัดสามพระยา สำนักเรียนวัดชนะสงคราม สำนักเรียนวัดระฆังโฆสิตาราม จากประสบการณ์ของแม่ชีท่านหนึ่งเล่าว่า “เรียนบาลีประโยค ๘ และ ๙ ที่สำนักเรียนวัดสามพระยา ได้ความรู้และเรียนอย่างมีความสุข พระภิกษุสามเณรเป็นกันเอง หลังจากจบการศึกษาแล้ว พระภิกษุที่มีความคุ้นเคยกันในสมัยที่เรียน ยังคงเป็นเพื่อนกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน”^{๕๘} สำนักเรียนบาลีของคณะสงฆ์ที่อนุญาตให้แม่ชีเรียนภาษาบาลีในสมัย พ.ศ. ๒๕๐๖-๒๕๒๔ มีเฉพาะในกรุงเทพมหานคร หลังจากแม่ชีสมศรี จารุเพ็ง สำเร็จบาลี ๙ ประโยคเป็นแม่ชีรูปแรกของประเทศไทย ทำให้แม่ชีในประเทศไทยเริ่มต้นตัวในการเรียนภาษาบาลี^{๕๙} หลังจากนั้นสำนักเรียนของคณะสงฆ์ในต่างจังหวัดที่เปิดสำนักเรียนบาลีทุกแห่งได้อนุญาตให้แม่ชีเรียนบาลี^{๖๐} เมื่อแม่ชีให้ความสนใจในการเรียนมากขึ้น การมีค่าใช้จ่ายใน

การเรียนจึงเป็นภาระอันหนักของแม่ชี บางรูปอาศัยเงินของพ่อแม่เรียน บางรูปได้รับการอุปถัมภ์เรื่องเงินค่าเรียนจากคฤหัสถ์ดังคำให้สัมภาษณ์ของแม่ชีท่านหนึ่งว่า “ปริญาโทและปริญาเอกได้รับการอุปถัมภ์ค่าเทอมจากคฤหัสถ์”^{๖๑} บางรูปทำงานเป็นครูสอนหนังสือในวัดและได้รับเงินเดือนจากมูลนิธิ จึงนำเงินเหล่านั้นมาเป็นค่าใช้จ่ายในการเรียน กล่าวได้ว่า การศึกษามีส่วนทำให้พ่อแม่ญาติพี่น้องของแม่ชีมีความภูมิใจไม่มีความกังวลใจในการบวชของลูกสาว และร่วมอนุโมทนาที่ลูกสาวได้บวชเรียนมีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม ถือว่าเป็น “การเกะช่ายผ้าขาว” ซึ่งเป็นคำกล่าวของคนไทยที่มีลูกสาวบวชซึ่งล้อมาจากคำว่า “เกะช่ายผ้าเหลืองของพระภิกษุ” แม่ชีได้ประพจน์ปฏิบัติตนแบบพระภิกษุในการรับสิ่งของจากฆราวาสตั้งข้อความว่า “เมื่อพ่อแม่นำอาหารมาให้รับประทาน แม่ชีก็ยื่นมือออกรับเหมือนพระภิกษุรับพระเคน และให้พระเมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้ว”^{๖๒}

ถึงแม้วัดจะอนุญาตให้แม่ชีเรียนภาษาบาลีร่วมกับพระสงฆ์ แต่สิ่งที่เป็นอุปสรรคอีกอย่างหนึ่งของแม่ชี คือสถานที่พักอาศัย บางวัดมีสถานที่ในวัดให้แม่ชีพักอาศัย แต่บางวัดไม่มีที่พักอาศัยมีแต่ที่เรียน วัดในกรุงเทพมหานครที่มีทั้งสำนักเรียนและที่พักอาศัยของแม่ชี ได้แก่ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร วัดชนะสงครามราชวรมหาวิหาร วัดปากน้ำภาษีเจริญ วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร วัดเพลงวิปัสสนา วัดสร้อยทอง ในส่วนวัดสัมพันธวงศารามวรวิหาร วัดปริณายก วัดอัมพวัน วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร วัดโสมนัสวรวิหาร วัดมัชฌิมตการาม วัดภาวนาภิตาราม วัดราชสิทธิารามราชวรวิหาร วัดเจ้ามูล วัดอาวุธวิกสิตาราม มีสถานที่พักอาศัยแต่ไม่มีที่เรียน วัดในกรุงเทพมหานครไม่ได้รับแม่ชีให้อยู่อาศัยทุกวัด ดังนั้น

^{๕๖} แม่ชีรูปที่ ๘ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๕๗} แม่ชีรูปที่ ๙ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๕๘} แม่ชีรูปที่ ๑๐ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๕๙} แม่ชีรูปที่ ๑๑ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๖๐} แม่ชีรูปที่ ๑๒ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๖๑} แม่ชีรูปที่ ๑๓ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๖๒} แม่ชีรูปที่ ๑๔ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

สถานที่อยู่อาศัยของแม่ชีจึงลำบาก กฎหรือที่פקอาศัยตั้งอยู่ในสถานที่ที่ไม่เหมาะสมสำหรับสตรี เช่น ใกล้ห้องน้ำของวัด หรือใกล้เมรุเผาศพ หรือไม่กี่เป็นสถานที่ผู้คนพลุกพล่าน ในทางตรงกันข้ามบางวัดมีที่อยู่อาศัยสำหรับแม่ชีสะดวกสบาย และมีโรงเรียนอยู่ในวัด บางวัดมีสถานที่อยู่อาศัยอย่างดี แต่ไม่มีการเรียนการสอน บางวัดมีโรงเรียนเรียนภาษาบาลี แต่ไม่มีที่พักอาศัย จากคำสัมภาษณ์แม่ชีท่านหนึ่งว่า “ครั้งแรกเริ่มมาเรียนลำบากมาก บางครั้งมีที่อยู่แต่ไม่มีที่เรียนได้เรียนในปี ๒๕๓๖ ทำให้การเรียนช้าไป อายุก็เพิ่มมากขึ้น”^{๖๓} วัดต่างจังหวัดบางวัดมีสถานที่พักอาศัยให้แม่ชีบางวัดไม่มีแม่ชีบางรูปที่อยู่วัดต่างจังหวัดได้รับการอุปถัมภ์จากวัดในเรื่องที่พักอาศัย พร้อมหนังสือเรียน”^{๖๔} แม่ชีบางรูปที่อยู่ในวัดที่มีเจ้าอาวาสสนับสนุนไม่ได้รู้สึกว่ เสียเปรียบในเรื่องการศึกษา วัดที่เปิดสอนอภิธรรมในต่างจังหวัดจะให้สิทธิแม่ชีที่เรียนอภิธรรมในการรับไทยธรรมในการทำบุญงานศพ หรือการกุศลอื่นภายในวัด”^{๖๕} นอกจากนั้นเจ้าอาวาสบางรูปยังได้ส่งเสริมให้แม่ชีเรียนสำเร็จอภิธรรมบัณฑิตกันทุกรูป และส่งเสริมให้เรียนต่อระดับสูงขึ้นไป แม่ชีบางรูปได้รับความสะดวกสบายในเรื่องการเรียนตลอดทั้งเครื่องอุปโภคบริโภค ไม่พบอุปสรรคปัญหาในเรื่องที่อยู่อาศัยโดยที่เจ้าอาวาสบางวัดได้มองข้ามความเป็นเพศชายเพศหญิง ดังข้อความว่า “ในบางวัดเจ้าอาวาสแต่งตั้งแม่ชีเป็นครูสอนในส่วนของแม่ชีที่เป็นครูสอนพระภิกษุสามเณรนี้ ส่วนมากเป็นแม่ชีที่เรียนจบอภิธรรมบัณฑิตและแม่ชีที่เรียนจบบาลีศึกษา”^{๖๖} การส่งเสริมการศึกษาอภิธรรมและการเรียนภาษาบาลีสำหรับแม่ชีไม่ใช่มีทุกวัด ขึ้นอยู่กับนโยบายของเจ้าอาวาสเท่านั้น และการอนุญาตให้แม่ชีได้อยู่อาศัยในวัดก็เหมือนกัน

๗. ทนการศึกษาของแม่ชี

ในขณะที่มีการเปลี่ยนแปลงในทางดีขึ้น ปฏิเสธไม่ได้ว่า แม่ชียังต้องเผชิญอุปสรรคไม่ใช่น้อยในด้านการเรียน ตามที่ได้สัมภาษณ์ อุปสรรคที่เป็นประเด็นหลักๆ คือ เรื่องทุนการศึกษาเป็นที่ทราบกันดีว่า แม่ชีไม่มีสถานภาพนักบวชที่เป็นที่ยอมรับอย่างทั่วถึง และเป็นเช่นนี้ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ดังนั้น ในสังคมไทยก็ยังมี การละเลยทอดทิ้งแม่ชีในหลายด้านคล้ายไม่มีตัวตนในสังคมไทย เป็นการปฏิเสธไม่ได้ว่า ยังมีวัดใหญ่หลายวัดที่แม่ชีต้องประกอบอาหารเลี้ยงพระทำความสะอาดวัด ดูแลกิจการของวัด ดังคำสัมภาษณ์ของแม่ชีท่านหนึ่งว่า “ต้องเตรียมอาหารไว้ในช่วงเย็นของวันหนึ่งเพื่อรุ่งเช้าของอีกวันหนึ่ง ถือว่าเป็นหน้าที่ต้องรับผิดชอบ”^{๖๗} วัดบางวัดรับแม่ชีไว้เป็นแม่ครัวเลี้ยงพระภิกษุสามเณร แต่ถ้าแม่ชีมาเรียนบาลีหรือระดับอุดมศึกษาจะถูกปฏิเสธ หรือถ้ารับเข้าอยู่อาศัยแม่ชีเหล่านั้นจะมีความลำบากเรื่องอาหาร จากคำสัมภาษณ์ของแม่ชีที่เรียนระดับอุดมศึกษาท่านหนึ่งกล่าวว่า “ถ้าไปช่วยทำครัว ก็จะได้ไม่เรียน เพราะทำครัวในช่วงเวลา ๐๕.๐๐ นาฬิกา และต้องช่วยเก็บภาชนะล้างแล้วเสร็จในเวลา ๑๓.๐๐ นาฬิกา การเรียนในระดับอุดมศึกษาเรียนในช่วงเช้า เมื่อไม่ได้ไปทำครัวในโรงครัวจึงต้องซื้ออาหารรับประทานเอง การไปรับประทานในครัวจึงไม่กล้า”^{๖๘}

เป็นที่ทราบกันดีว่า แม่ชีในสังคมไทยมีต้นทุนทางสังคมยังค่อนข้างน้อย แต่ก็ยังมีทุนสนับสนุนการศึกษาซึ่งเป็นทุนของสำนักแม่ชีหรือประชาชนหรือวัดที่แม่ชีสังกัดหรือสถานศึกษานั้นๆ มอบให้ซึ่งขึ้นอยู่กับเศรษฐกิจของสถานที่นั้นตามที่แม่ชีท่านหนึ่งกล่าวว่า “การศึกษาทงโลกนี้แม่ชีก็มีคนสนับสนุน โดยให้เป็นเทอมๆ”^{๖๙} เจ้าอาวาส

^{๖๓} แม่ชีรูปที่ ๑๕ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๖๔} แม่ชีรูปที่ ๑๖ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๖๕} แม่ชีรูปที่ ๑๗ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๖๖} แม่ชีรูปที่ ๑๘ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๖๗} แม่ชีรูปที่ ๑๙ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๖๘} แม่ชีรูปที่ ๒๐ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๖๙} แม่ชีรูปที่ ๒๑ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

บางวัดมีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาแม่ชี เมื่อแม่ชีสอบเลื่อนชั้นภาษาบาลีแต่ละชั้นผ่าน วัดได้จัดมอบทุนรางวัลให้แม่ชีที่สอบผ่านประโยคละ ๑,๐๐๐ บาท จำนวนเงินรางวัลเท่าพระสงฆ์สามเณร^{๗๐} สำหรับประโยคบาลีศึกษา ๙ ประโยคนั้น วัดที่ตนสังกัดมอบรางวัล ๑๐,๐๐๐ บาท หรือบางวัดที่มีเศรษฐกิจดีได้มอบให้ ๓๐,๐๐๐ บาท นอกจากนั้นสมาคมเปรียญธรรมแห่งประเทศไทยวัดสามพระยาได้มอบทุนรางวัลรูปละ ๓,๐๐๐ บาท วัดพระธรรมกายมอบทุนรางวัล รูปละ ๗,๐๐๐ บาท และสถานที่ทั้ง ๒ แห่งนี้จัดฉลองอย่างสมเกียรติให้ทั้งพระสงฆ์สามเณร และแม่ชีสำหรับทุนสมาคมเปรียญธรรมแห่งประเทศไทยวัดสามพระยา และทุนวัดพระธรรมกาย พระสงฆ์สามเณรและแม่ชีได้รับทุนจำนวนเงินเท่ากัน นอกจากนั้นบางวัดที่แม่ชีสังกัดอยู่อาศัยจัดฉลองให้อย่างสมเกียรติและพระสงฆ์ที่เป็นพระผู้ใหญ่ในวัดหลายรูปก็ได้มอบทุนรางวัลสนับสนุน ในทางตรงกันข้ามแม่ชีบางรูปในบางวัดก็ไม่ได้ทุนรางวัลที่สอบเลื่อนชั้นผ่านหรือเรียนบาลีสำเร็จการศึกษา ดังคำกล่าวของแม่ชีท่านหนึ่งว่า “วัดไม่เคยสนับสนุนทุนการศึกษาหรือให้ทุนรางวัลเลย”^{๗๑} จากการสัมภาษณ์ผู้บริหารวัดที่มีแม่ชีสังกัด ดังข้อความว่า “การศึกษาของแม่ชีนั้นอันนี้เป็นความปรารถนาอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาของแม่ชีหรือของภิกษุสามเณรทั้งพระทั้งแม่ชีบวชเข้ามาแล้วต้องศึกษาเล่าเรียน ทางวัดให้การศึกษทั้งนักรธรรม ธรรมศึกษา บาลีศึกษาและส่งเสริมสนับสนุนให้แม่ชีเรียนมหาวิทยาลัย”^{๗๒} สอดคล้องกับคำให้สัมภาษณ์ของแม่ชีที่สำเร็จการศึกษาบาลี ๙ ประโยคสังกัดวัดปากน้ำว่า “เมื่อเรียนสำเร็จบาลีศึกษา ๙ ประโยคแล้วสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ามั่งคณาจารย์ (ช่วง วรปัญญา) มอบทุน

การศึกษาให้ ๕๐,๐๐๐ บาท สมาคมศิษย์หลวงพ่อดปากน้ำให้รางวัลทุนการศึกษา ๕,๐๐๐ บาท”^{๗๓} ดังข้อความว่า “ทางวัดสนับสนุนการศึกษาของแม่ชี มอบทุนรางวัลให้แม่ชีที่สอบเลื่อนชั้นบาลีศึกษาและธรรมศึกษาทุกปี โดยให้ทุนรางวัลเท่ากับภิกษุสามเณร”^{๗๔} แต่ก็มีบางวัดที่ยังไม่พร้อมในเรื่องเงิน ดังข้อความว่า “ทางวัดไม่ได้วางนโยบายไว้ในเรื่องการให้ทุนรางวัลแม่ชี”^{๗๕}

ในส่วนอธิธรรมโชติกะวิทยาลัย ได้สนับสนุนแม่ชีที่มีผลการเรียนดีโดยการมอบหนังสือสำหรับเรียนในชั้นเรียน ไม่ได้สนับสนุนเป็นเงิน สำหรับสาวิกาลิกขาลัยนั้นมีทุนสนับสนุนการศึกษาระดับปริญญาโทแก่แม่ชี ๒ ทุน ทุนละ ๒๗,๕๐๐ บาทต่อเทอม สนับสนุนจนกระทั่งสำเร็จการศึกษา ปริญญาตรีมีจำนวนทุน ๒ ทุน เทอมละ ๑๒,๓๐๐ บาท สนับสนุนจนสำเร็จการศึกษา ขึ้นอยู่กับจำนวนคนที่ขอทุน มีคณะกรรมการของมูลนิธิเสถียรธรรมสถานพิจารณาให้ทุนแม่ชีที่เรียนสาวิกาลิกขาลัยเสถียรธรรมสถานปริญญาโท ปี ๒๕๕๑ ครั้งแรกทั้งหมด ๓ รูป ได้ทุนจากมูลนิธิเสถียรธรรมสถาน ๑ รูป^{๗๖} การให้ทุนของสาวิกาลิกขาลัยนั้นเป็นการพิจารณาให้เป็นรายๆ ไม่ใช่ให้ทั้งหมด ในส่วนของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย จัดทุนให้พระภิกษุสามเณรและแม่ชีที่เรียนมหามกุฏราชวิทยาลัย ปริญญาตรี

^{๗๓} ดร.แม่ชีดวงพร คำหอมกุล, อาจารย์ประจำมหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย, บาลีศึกษา ๙ ประโยค คนที่ ๒ ของประเทศไทย, วันที่ ๑๔ ธันวาคม, สัมภาษณ์.

^{๗๔} พระธรรมสุธี (พีร สุชาโต), อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร, วันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๕, สัมภาษณ์.

^{๗๕} พระศรีวัชรมุณี (วัชร วิฑูตเมโธ), ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดชนะสงครามราชวรมหาวิหาร, อาจารย์ผู้ดูแลการศึกษาภาษาบาลี, วันที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๕๕, สัมภาษณ์.

^{๗๖} แม่ชีกาญจนา เจริญธนาโชติ, เสถียรธรรมสถาน, นิสิตปริญญาเอก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๕๔, สัมภาษณ์.

^{๗๐} แม่ชีรูปที่ ๒๒ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๗๑} แม่ชีรูปที่ ๒๓ วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๕, สัมภาษณ์.

^{๗๒} สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ามั่งคณาจารย์ (ช่วง วรปัญญา), เจ้าอาวาสวัดปากน้ำภาษีเจริญ, วันที่ ๒๖ กันยายน ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

ปริญญาโท สำหรับปริญญาตรีทุนละ ๑,๐๐๐ บาท ปริญญาโทจำนวนเงิน ๓,๐๐๐ บาท ในส่วนของ มหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย สถานศึกษาระดับปริญญาตรีของแม่ชี ซึ่งอยู่ในสังฆราชูปถัมภ์ มีกองทุนมูลนิธิมหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย ทุนสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทุนประชาชนที่บริจาคผ่านมูลนิธิ โดยกองทุนมูลนิธิได้ตั้งเงื่อนไขในการรับทุนคือแม่ชีหรือคฤหัสถ์สตรีที่ทำตามกฎคือสวดมนต์ไม่ขาด

การจัดการศึกษาบาลีศึกษาของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย “ในปี ๒๕๕๑-๒๕๕๓ ได้งบประมาณแผ่นดินจำนวนเงิน ๒๐๐,๐๐๐ บาท ในปี ๒๕๕๔ ได้งบประมาณจำนวน ๑๐๐,๐๐๐ เงินงบประมาณเหล่านี้ได้ใช้ในหมวดโครงการบำรุงศิลปวัฒนธรรม (บาลีศึกษา) ในแผนงบประมาณของมหาวิทยาลัย งบประมาณนี้เป็นงบจัดการศึกษาของคณะแม่ชี”^{๗๗} มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่จัดการเรียนการสอนพุทธศาสนาระดับปริญญาโทสาขาวิชาอื่นๆ ซึ่งมีพระภิกษุและแม่ชีเข้าศึกษา มีกองทุนให้พระเรียนปริญญาโทเรียกว่า กองทุนสร้างพระ ๖๐ ปีธรรมศาสตร์ เงินส่วนนี้เป็นเงินที่เหลือจากการสร้างพระพุทธรูปฉลอง ๖๐ ปีธรรมศาสตร์ งบประมาณนี้ให้เฉพาะพระภิกษุสามเณรที่เรียนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในส่วนของแม่ชีและฆราวาส จะได้ในกองทุนของภิกษุณีวรรมย์ กบิลสิงห์และกองทุนเอกชนเป็นบางครั้ง เช่น กองทุนราชตฤณมัยโสธร ผู้มีสิทธิ์รับทุนคือนิสิตพระนิสิตแม่ชี นิสิตคฤหัสถ์ ในส่วนเงินงบที่จัดให้แม่ชีไม่มีในแผนมหาวิทยาลัย แต่มีทุนสำหรับเขียนวิทยานิพนธ์สำหรับนักศึกษาทุกคนที่สอบผ่านโครงร่างวิทยานิพนธ์ทุนละ ๘,๐๐๐ บาท งบประมาณมหาวิทยาลัย ที่ให้ไปตามโครงการต่างๆ เช่น งบ ๑๐๐,๐๐๐ บาท ในปี ๒๕๕๓ นี้ นำไปจ้างนักศึกษาช่วยงานอาจารย์ ในด้านต่างๆ เช่น งานธุรการของอาจารย์ ในโครงการช่วยอาจารย์ประชาสัมพันธ์โครงการ เงิน

งบประมาณที่อาจารย์นำมาช่วยนิสิตนั้น ในปี ๒๕๕๔ มีจำนวน ๑ ทุน จำนวน ๑๐,๐๐๐ บาท มอบให้แม่ชี ๒ รูป ทุนละ ๕,๐๐๐ บาท นอกนั้นแม่ชีจะมีทุนต่างๆ จากเอกชน ซึ่งรุ่นพี่หามาให้รุ่นน้อง สำหรับค่าเทอมของมหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ทั้งพระทั้งแม่ชีเสียค่าใช้จ่ายเต็ม ไม่มียกเว้น นอกนั้น มีประชาชนศรัทธาแม่ชีได้มอบทุนค่าเรียนหรือได้ทุนจากพระเถระผู้ใหญ่เช่น แม่ชีฉันทะ วัชรทินวัฒน์ ซึ่งเรียนปริญญาโท สาขาวิชาสตรีศึกษา ได้รับทุนสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ช่วง วรปญฺโญ) เจ้าอาวาสวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร”^{๗๘} ในส่วนของวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ มูลนิธิมหาธาตุวิทยาลัย มูลนิธิศรีสรรเพชญ์ ได้มอบทุนรางวัลแก่แม่ชีที่สอบบาลีศึกษาได้ เริ่มตั้งแต่ปี ๒๕๓๒ เรื่อยมาจนกระทั่งถึงปีปัจจุบัน นอกจากนั้นวัดได้มอบทุนรางวัลแก่แม่ชีที่สอบธรรมศึกษาผ่านทุกชั้นปี^{๗๙} วัดใหญ่ชัยมงคล จ.พระนครศรีอยุธยา ได้สนับสนุนทุนการศึกษาให้แม่ชีเรียนบาลี เมื่อจบการศึกษาบาลีชั้นที่ ๙ แล้วทางวัดได้สนับสนุนให้เรียนต่อปริญญาโทและปริญญาเอก^{๘๐} นอกจากนั้น แม่ชีที่เรียนสำนักคาลาลันตีสถ ซึ่งสำนักแม่ชีที่เปิดการเรียนการสอนภาษาบาลีให้แก่แม่ชี นักเรียนภาษาบาลีได้รับเงินอุดหนุนจากกองทุนเจ้าของที่ดินที่ถวายที่ดินสร้างสำนักแม่ชีกองทุนนี้อยู่ในความดูแลของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยดูแลให้การอุปถัมภ์เรื่องเงินแก่แม่ชีสำนักแห่งนี้ได้รับการอุปถัมภ์ปัจจัยและอาหารแห้งจากประชาชนบริเวณรอบๆ สำนัก^{๘๑}

^{๗๗} ผศ.ดร.มนตรี สืบดวง ประธานโครงการปริญญาโทสาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา ภาควิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. วันที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๗๘} เอกสารบันทึกข้อความ, พระราชลิตธิมุณี, วิ.ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร วันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๕๔, สัมภาษณ์.

^{๘๐} แม่ชีสมควร ทองดี, วัดใหญ่ชัยมงคล, บาลีศึกษา ๙. วันที่ ๘ เมษายน ๒๕๕๕, สัมภาษณ์.

^{๘๑} แม่ชีรูปที่ ๒๔ วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๗๗} พระครูสุตธรรมโกวิท. วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๒๕๕๔, สัมภาษณ์.

๘. บทสรุป^{๘๒}

แม่ชีมีโอกาสดำเนินชีวิตและได้รับการสนับสนุนในการเข้าถึงอุดมศึกษาที่จัดโดยคณะสงฆ์มากขึ้นในระยะเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมาตามที่แสดงในบทความนี้ แม่ชีที่สัมภาษณ์ส่วนใหญ่มีประสบการณ์ที่ดีในการได้รับการศึกษาระดับอุดมศึกษาที่จัดโดยคณะสงฆ์โดยรายงานว่ โอกาสการเข้าถึงระบบอุดมศึกษาดีขึ้นมาก “สมัยใหม่นี้สำหรับแม่ชีเปิดโอกาสกว้างขึ้น เปิดโอกาสให้แม่ชีรุ่นหลังๆ ได้เรียนมากขึ้น” และมีแม่ชีท่านหนึ่งรายงานตามประสบการณ์ของตัวเองว่า “คนเห็นว่าแม่ชีมีความรู้ความสามารถ ส่วนญาติโยมและสังคมก็ให้การยกย่องเหมือนเราเป็นนักบวชพุทธเช่นเดียวกับพระและเณร และพระเณรเองก็ให้การยอมรับ”^{๘๓} แม่ชีอีกท่านหนึ่งรายงานว่ “การศึกษาที่มีส่วนทำให้คนมองผู้หญิงเปลี่ยนไปแล้ว เวลาไปบ้านญาติพี่น้องก็จะต้อนรับอย่างดี ทำกับข้าวมาถวาย แล้วมีการประเคนเหมือนพระ เรายังต้องทำตามรูปแบบ เรายังต้องให้พรด้วย เค้าก็มีประเคนเหมือนพระ เค้าถือว่าเราเปรียบเสมือนนักบวชรูปหนึ่ง ถ้าไปบ้านแทบจะไม่ให้เราหยิบจับอะไร เราจะต้องสำรวม”^{๘๔} ถึงขนาด “ในชุมชน (บางที่) ภาพลักษณ์แม่ชีดีขึ้นมากเลย”^{๘๕} และสอดคล้องกับคำนิยามของพระศรีคัมภีร์ญาณเกี่ยวกับแม่ชีว่า “แม่ชีก็คืออนาคาริกมีความหมายกว้างกว่าบรรพชิต เพราะคำว่า

บรรพชิตคือพระภิกษุสามเณร แต่ออนาคาริกมีความหมายกว้างกว่า ก็คือนักบวช”^{๘๖} อันนี้แสดงว่ การศึกษาทำให้บทบาทของแม่ชีในสายตาชาวบ้าน เหมือนพระมากขึ้น ทั้งนี้ ทั้งนี้ ในข้อนี้ก็ต้องเน้นว่ ก็ยังมีความแตกต่างตามค่านิยมและประเพณีท้องถิ่นที่ต่างกัน อีกอย่างหนึ่งการพัฒนาทางเทคโนโลยีก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้แม่ชีสามารถมีโอกาสด้านศึกษามากขึ้น เนื่องจากสามารถใช้อุปกรณ์ทางการศึกษาได้มากขึ้นและง่ายขึ้น ในระยะเวลา ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมานี้ แม่ชีก็ได้รับการสนับสนุนในรูปแบบของการศึกษามากขึ้นตามที่แสดงมาในบทความนี้ แต่ก็คงปฏิเสธไม่ได้ว่ ยังไม่มีความเสมอภาคระหว่างนักบวชต่างเพศอย่างเต็มที่ เนื่องจากพระยังได้รับการสนับสนุนทางการเงินและปัจจัยอื่นๆ มากกว่า ไม่ว่า เป็นที่พักอาศัย การถวายทุนการศึกษา และการรับรองความสำเร็จทางการศึกษาบาลี ฉะนั้น ก็ยังมีรายงานว่ “ส่วนใหญ่แม่ชีจะต้องเสียเงินเอง เสียค่าน้ำค่าไฟ แม่ชีก็ต้องสีก่อนแล้วค่อยมาบวชใหม่ เพราะต้องไปหาค่าใช้จ่ายก่อน แล้วค่อยมาบวชใหม่”^{๘๗} การเก็บค่ารักษาที่โรงพยาบาลและค่าโดยสาร (ซึ่งก็มีความแตกต่างกัน เพราะว่ บางครั้งเก็บจากแม่ชี บางครั้งก็ไม่เก็บ)

ในขณะเดียวกันนั้น ทางมหาวิทยาลัยสงฆ์มีทั้งศักยภาพและความพร้อมใจในการสนับสนุน เรื่องการรับสมัครสถานที่เรียนและสนับสนุนเรื่องทุนในการศึกษา แต่มีปัญหาหลักอย่างหนึ่งว่ จำนวนแม่ชีที่เข้ามาเรียนมีน้อยซึ่งสาเหตุสำคัญน่าจะเกี่ยวข้องกับอายุของแม่ชีที่เข้ามาศึกษา ตามประเพณีไทยผู้ชายนิยมบวชตั้งแต่อายุยังน้อยคือบวชเป็นสามเณร เมื่ออายุครบ ๒๐ ปีบวชเป็นพระภิกษุ ซึ่งเป็นเรื่องค่านิยมทางวัฒนธรรมประเพณีและสถานภาพทางเศรษฐกิจ

^{๘๒} สิ่งที่มีวิสัยพบในงานวิจัยนี้บางอย่างสนับสนุนผลงานวิจัยของอาจารย์ Steve Collins และ Justin McDaniel ทั้งสองท่านเขียนรายงานน่าสนใจเกี่ยวกับแม่ชีกับการสอนภาษาบาลีในประเทศไทยสมัยปัจจุบัน Collins, Steven and Justin McDaniel (2010), “Buddhist ‘nuns’ (mae chi) and the teaching of Pali in contemporary Thailand” *Modern Asian Studies* 44, 6, หน้า ๑๓๗๓-๑๔๐๘ ในขณะที่ Steve Collins และ Justin McDaniel เน้นศึกษามุมมองและประสบการณ์ของแม่ชีอาจารย์ (ให้การศึกษา) เราเน้นศึกษาประสบการณ์ของนักศึกษาและผู้จัดการศึกษา.

^{๘๓} แม่ชีรูปที่ ๒๖ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๘๔} แม่ชีรูปที่ ๒๗ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๘๕} แม่ชีรูปที่ ๒๘ วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๘๖} พระศรีคัมภีร์ญาณ, รองศาสตราจารย์, ดร. รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร, ๘ สิงหาคม ๒๕๕๔, สัมภาษณ์.

^{๘๗} แม่ชีรูปที่ ๒๙ วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

ซึ่งทำให้ลูกชาวบ้าน โดยเฉพาะลูกครอบครัวระดับล่างที่ไม่ค่อยมีกำลังทรัพย์ยังคงเลือกเส้นทางในการรับการศึกษาน้อยอยู่นั้น เด็กชายก็มีโอกาสเข้าสู่ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ตั้งแต่อายุน้อย แต่ในขณะเดียวกัน แม่ชีที่เข้าระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ตอนอายุน้อยมีค่อนข้างน้อย “แม่ชีที่อายุน้อยอยู่ในวัยที่จะเรียนปริญญาตรี แล้วมาเรียนต่อโท ก็มีไม่มาก ส่วนมากเป็นคนที่เขาอายุพอสมควรแล้ว”^{๘๘} และอีกสาเหตุหนึ่งที่สำคัญ ก็คือ โอกาสในการเข้าถึงระบบการศึกษาของแม่ชีส่วนหนึ่ง ขึ้นอยู่กับนโยบายของเจ้าอาวาสแต่ละรูป ฉะนั้น วัดบางแห่งสนับสนุนการศึกษาของแม่ชี ในขณะที่วัดบางแห่งไม่ได้ให้การสนับสนุนแก่แม่ชีเรื่องนี้ ดังนั้น ข้อเสนอจากงานวิจัยนี้ เพื่อให้แม่ชีได้รับการศึกษาระดับอุดมศึกษาที่คณะสงฆ์ปัจจุบันจัดจำนวนมากขึ้น ข้อเสนอ ๒ ข้อหลักดังต่อไปนี้ควรให้เกิดขึ้นอย่างควบคู่และสนับสนุนซึ่งกันและกันดังนี้

๑. การสร้างค่านิยม สร้างประเพณีนิยมใหม่ ไม่ใช่เฉพาะในกลุ่มของสตรีเองเท่านั้นแต่ในสังคมทั่วไปด้วย โดยการประชาสัมพันธ์รณรงค์ศึกษาของแม่ชีที่แสดงให้เห็นว่าชีวิตนักรบวชสตรีเป็นชีวิตที่สวยงามได้ จัดระบบบวชช่วงปิดเทอมสำหรับแม่ชีน้อย (โครงการการบวชแม่ชีที่จัดโดยเสถียรธรรมสถานเป็นตัวอย่างที่ดี และได้ประสบความสำเร็จทางด้านนี้บ้างแล้ว) ในลักษณะเดียวกันกับระบบที่มีอยู่สำหรับเด็กชาย เพื่อให้ชนบวชศึกษาธรรมะและเรียนต่อวัดอุปประสงค์ของข้อนี้คือ ให้ภาพลักษณ์ที่ดีระดับบุคคลช่วยสร้างภาพลักษณ์ที่ดีระดับสถาบัน (การส่งเสริมภาพลักษณ์ของสถาบันแม่ชีนี้ ควรร่วมการเผยแพร่ข้อมูลไปด้วยว่าแม่ชีไม่ได้รับการเฉพาะศิลปแต่เท่านั้น แต่ยังรักษาเลขียวัตรอีก ๗๕ ข้อ ด้วย)

๒. สร้างโครงสร้างพื้นฐานเด็กผู้หญิงที่มีจุดประสงค์ว่าจะเรียนสูงแต่ไม่มีทุนทรัพย์เพียงพอ สามารถมาบวชเรียนได้ ควรมีการประชาสัมพันธ์ และเก็บข้อมูลส่วนกลาง การประสานงานระหว่างวัด สถานศึกษาและองค์กรที่ให้ทุน เพื่อให้ช่วยกันหาที่พักที่เหมาะสมสำหรับแม่ชี เพราะว่าตอนนี้การให้ข้อมูลเกี่ยวกับโอกาสในการศึกษาก็คงยังมีประสิทธิภาพค่อนข้างน้อย เนื่องจากยังใช้ระบบปากต่อปาก นอกจากนั้นต้องเน้น “การบ่อน” แม่ชีที่มีทักษะความสามารถทางด้านการศึกษาและตั้งใจที่จะศึกษาต่อระดับสูง ควรสร้างระบบที่อำนวยความสะดวกการศึกษาของแม่ชี

นอกจากการประสานงานและนโยบายระดับสถาบันศึกษาต่างๆ ตามที่กล่าวมาแล้ว น่าจะเป็นประเด็นเรื่องการรับรองฐานะของแม่ชีทางกฎหมายด้วย ถึงกับว่ามีการให้เหตุผลว่า สภาพการไร้กฎหมายรับรองฐานะความเป็นนักรบวชของแม่ชีอย่างชัดเจนและครอบคลุมเป็นสาเหตุหลักของปัญหาหลายอย่างที่แม่ชีต้องเผชิญ ตามคำกล่าวว่า “ถ้ามีกฎหมาย สถานภาพแม่ชีจะดีขึ้น การศึกษาจะดีขึ้นเหมือนกับว่าสังคมจะยอมรับมากขึ้น”^{๘๙} นอกจากนี้แล้ว มีการให้เหตุผลในประเด็นนี้เพิ่มเติมว่า การรับรองทางกฎหมายจะช่วยให้ “แม่ชี...จะยืนบนขาตัวเองได้ จะมั่นคงขึ้นจะมั่นใจขึ้น สามารถที่จะเดินได้ด้วยตนเอง”^{๙๐} และจะพ้นสภาพความคลุมเครือเกี่ยวกับฐานะความเป็นนักรบวชของแม่ชี นอกจากนั้นแล้ว ตามวิจัยนี้ควรเปิดโอกาสเกี่ยวกับงานสอนศีลธรรมและจริยธรรมให้แม่ชีได้สอนตามโรงเรียนของรัฐบาลหรือเอกชนหรือสำนักเรียนของวัดเมื่อแม่ชีสำเร็จการศึกษาแล้ว ตามที่แม่ชีท่านหนึ่งกล่าวว่า “ไม่เปิดโอกาสให้แม่ชีใช้ความรู้ให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมหรือสำนัก ส่วนใหญ่

^{๘๘} พระศรีคัมภีร์ญาณ, รองศาสตราจารย์, ดร. รองอธิการฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร, ๘ สิงหาคม ๒๕๕๔, สัมภาษณ์.

^{๘๘} พระเทพปริยัติวิมล, อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, วันที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๙๐} พระเทพปริยัติวิมล, อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, วันที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

จะเป็นหน้าที่ของพระ แม่ชีก็ใช้แรงงานเหมือนเดิม”^{๙๑} ในขณะที่พระสุธีวรญาณ (พระมหาณรงค์ จิตตโสภโณ) ได้กล่าวถึง “การพัฒนาแม่ชีโดยให้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็นมาสเตอร์ชี โดยกำหนดสถานภาพแม่ชีให้มีความชัดเจน ยกกระดับความรู้ความสามารถแม่ชีให้ทัดเทียมพระสงฆ์เปิดโอกาสให้แม่ชีได้มีส่วนร่วมในการศึกษาพระศาสนาและการเผยแผ่พระศาสนา ทั้งแก่เยาวชนในสถาบันการศึกษาต่างๆ และคนทั่วไป” (ชาญณรงค์ บุญหนุน, ๒๕๕๑: ๘๐) ในขณะเดียวกันนั้น แม่ชีจำนวนไม่น้อยที่ไม่ได้สนใจในการเข้าสู่ระบบการศึกษา เนื่องจาก อายุมากแล้ว ตามที่กล่าวมาแล้วหรือเพราะว่า “บวชเพื่อพ้นทุกข์ ไม่ต้องการบวชเพื่อการศึกษา”^{๙๒}

การที่สองเพศเรียนรวมกันที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ ทั้งที่ช่วงแรกมีคณาจารย์ไม่พอใจเรื่องนี้เพราะเกรงว่า จะเกิดปัญหาจริยธรรมทางเพศนั้น จากประสบการณ์ของคณะวิจัยพบว่า

เป็นประโยชน์สำหรับกระบวนการการเรียนรู้ระดับบุคคล และพลวัตในห้องเรียน ส่วนการบวชเป็นภิกษุณีนั่นแม่ชีส่วนมากไม่ได้มีความรู้ลึกว่าความเป็นภิกษุณีมีประโยชน์ในการช่วยสตรีเรื่องการได้รับการศึกษา ดังที่แม่ชีท่านหนึ่งกล่าวว่า “ไม่น่าจะเกี่ยวอะไรกับการศึกษาตรงนี้อะไร”^{๙๓} และแม่ชีอีกท่านที่เป็นผู้แทนแม่ชีหลายท่านได้กล่าวว่า “สำหรับตัวเองความเป็นแม่ชีพอแล้ว การปฏิบัติของแม่ชีไม่ได้ปิดกั้นการบรรลุมรรคผลนิพพานเลย”^{๙๔} เพราะฉะนั้น แม่ชีส่วนมากไม่เห็นจำเป็นต้องเรียกร้องให้มีภิกษุณีสงฆ์เถรวาทเกิดขึ้นมา”^{๙๕} บทวิจัยชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่า จากมุมมองประวัติศาสตร์เรื่องการขาดความเสมอภาคในการเข้าถึงอุดมศึกษาที่จัดโดยคณะสงฆ์ไม่ได้เป็นเรื่องความไม่เสมอภาคระหว่างเพศเท่านั้น แต่เป็นเรื่องความไม่เสมอภาคระหว่างคนที่มีฐานะดีทางเศรษฐกิจกับคนด้อยโอกาสทางสังคมมากกว่า

^{๙๑} แม่ชีรูปที่ ๓๐ จากแบบสอบถาม.

^{๙๒} แม่ชีรูปที่ ๓๑ จากแบบสอบถาม.

^{๙๓} แม่ชีรูปที่ ๓๒ วันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๙๔} แม่ชีรูปที่ ๓๓ วันที่ ๕ สิงหาคม ๒๕๕๓, สัมภาษณ์.

^{๙๕} เปรียบเทียบกับ Gosling, David L., “The Changing Roles of Thailand’s Lay Nuns (Mae Chii)”, หน้า 136.

บรรณานุกรม

- กระทรวงธรรมการ. **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม ๑๐. / Krasuang Dhammakan. **Rajkiccanubeksa**. vol. 10.
- กองทะเบียนนักศึกษาอภิธรรม. ๒๕๕๔. **อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
/ Department of Abhidhamma Student Registration. 2011. **Abhidhamchotikavidyalai**. Bangkok: Mahachulalongkonrajavidyalaya University.
- กองทะเบียน มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๕๔. เอกสารอัดสำเนา. / Mahamakutrajwityalai University's Department of Registration. 2002. Printed Material.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ. ๒๕๓๒. **มหาจุฬา ในอดีต**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Chamnong Thongprasert. 1989. **Mahachula Nai Adit**. Bangkok: Mahachulalongkonrajavidyalaya Press.
- ชาญณรงค์ บุญหนุน. ๒๕๕๑. **พระสงฆ์ไทยในอนาคต**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. / Channarong Boonnoon. 2008. **Phrasongthai Nai Anakot**. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre.
- ซิมง เดอ ลา ลูแบร์. ๒๕๔๘. **จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม**. แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา. / de La Loubère, Simon. 2005. **Chot Mai Het La Loubere Rajanacaksyam (Du Royaume de Siam)**. tr. by San T. Komonbutra. Bangkok: Sri Panya.
- ณัฐหทัย ฉัตรทินวัฒน์, แม่ชี. ๒๕๕๒. **อัตลักษณ์ของแม่ชี: กรณีศึกษาแม่ชีวัดปากน้ำภาษีเจริญ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสตรีศึกษา วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. / Nat-hathai Chatthinwat, Mae Chi. 2009. **Mae Chi' Identity: A Case Study of Mae Chi Wat Pak Nam Phasicharoen**. MA Thesis in Liberal Arts in Women Studies, Interdisciplinary School of Thammasatra University.
- ปาริชาติ สุวรรณบุบผา. ๒๕๔๕. **แม่ชีกับภารกิจทางการศึกษาในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติสำนักนายกรัฐมนตรี. / Parichart Suwanbubpha. 2002. **Maechee Kap Pharakit Thang Kansueksa Nai Pratet Thai**. Bangkok: Office of The National Education Commission, Office of the Prime Minister.
- พรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พระ. ๒๕๕๒. **คนไทยใช้คบเฒ่า เถรวาท vs. ลัทธิอาจารย์**. กรุงเทพฯ: คิว พรินท์ แมเนจเม้นท์. / Phromkhunaphon (P.A. Payutto), Phra. 2009. **Khon Thai Chai Kob Thao Theravada vs. Latthi-Achan**. Bangkok: Q. Print Management.
- พระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๒๗. ๒๕๒๗. / The Royal Enactment on Graduate in Buddhism B.E. 2527.

- ไพศาล วิสาโล, พระ. ๒๕๔๖. **พุทธศาสนาไทยในอนาคตแนวโน้มและทางออกจากวิกฤต**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้ว. / Phaisan Wisalo, Phra. 2003. **Buddhasasanathai Nai Anakhot Naewnom Lae Thang Ok Chak Wikrit**. Bangkok: Rueankaewkanphim.
- ภิกษุณีธัมมนันทา. ๒๕๕๓. **บัดนาว**. กรุงเทพฯ: ส่องสยาม. / Dhammananda Bhikkhuni. 2010. **Bat Now**. Bangkok: Songsyam.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๔๐. **๕๐ ปี อุดมศึกษา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: ม.ป.ป.. / Mahachulalongkonrajavidyalaya University. 1997. **50 Years of Mahachulalongkonrajavidyalaya's Higher Education**. Bangkok: n.p..
- _____. ๒๕๕๑. **ประกาศมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเรื่องอนุมัติหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิตสาขาวิชาพุทธศาสตร์และศิลปะแห่งชีวิต พุทธศักราช ๒๕๕๑**. / _____. 2008. **Prakat Mahavidyalaya Mahachulalongkonrajavidyalaya Ruang Anumat Lak Sut Buddhasatra Mahabandit Sakhavija Buddhasat Lae Silpa Haeng Jivit Buddhasakaraj 2551**.
- มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๖. **๑๐๐ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๔๓๖-๒๕๓๖**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย. / Mahamakutrajavidyalaya University. 1993. **100 Years of Mahamakutrajavidyalaya 1893-1993**. Bangkok: Mahamakutrajavidyalaya Press.
- _____. ๒๕๕๓. **ประกาศมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เรื่องบาลีศึกษา**. / _____. 2000. **Prakat Mahawityalaya Mahamakutrajavidyalaya Ruang Palisueksa**.
- มนตรี สืบดวง. ๒๕๕๑. **แนวพินิจเชิงสตรีนิยมว่าด้วยผู้หญิงกับพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนาบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Montri Suepduang. 2008. **Feminist Perspective on Woman and Theravada Buddhism in Thailand**. Ph.D. Dissertation in Buddhism Graduate School, Mahachulalongkonrajavidyalaya University.
- ยุพิน ดวงจันทร์. ๒๕๔๑. **สตรีกับการบวชในพระพุทธศาสนา: ศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพและทัศนะของแม่ชีวัดปากน้ำภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร และสำนักปฏิบัติธรรมแดนมหามงคลกาญจนบุรี**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. / Yuphin Duangjun. 1998. **Buddhist Women and Ordination: A Comparative Study of The Status and The Attitude of The "Maechee" at Wat Paknam, Phasicharoen in Bangkok and at Deanmahamongkon Meditation Center in Kanchanaburi**. MA Thesis in Comparative Religion, Graduate School, Mahidol University.
- ราชวรมูณี (ป.อ.ปยุตโต), พระ. ๒๕๒๙. **การศึกษาของคณะสงฆ์: ปัญหาที่รอทางออก**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง. / Rajwaramuni (P.A. Payutto), Phra. 1986. **Kan Sueksa Kanasong: Panha Thi Ro Thang Ok**. Bangkok: Komonkhimthong Foundation.

- _____. ๒๕๔๒. **การคณะสงฆ์กับ พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / _____. 1999. *Kan Khanasong Kab Pho Ro Bo Kan Seuksa Haeng Chat*. Bangkok: Mahachulalongkonrajwityalaya Press.
- อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย. ๒๕๕๔. **งานมอบประกาศนียบัตรอภิธรรมบัณฑิต**. กรุงเทพฯ: ธนาเพรส. / Abhidhamchotikavidyalaya. 2011. **The Diploma Ceremony for Abhidham pandit**. Bangkok: Thana press.
- เอนก นาวิกมูล. ๒๕๔๗. **หญิงชาวสยาม**. กรุงเทพฯ: แสงดาว. / Anek Nawikmun. 2004. **Siamese Woman**. Bangkok: Saeng Dao.
- Adachi, Kaoru. 2010. **Leading with a Noble Mission: The Dynamic Leadership of Maechee Sansanee Shtirasuta**. Ph.D. Dissertation, University of Minnesota.
- Adiele, Faith. 2004. **Meeting Faith An Inward Odyssey**. New York: Norton.
- Collins, Steven and McDaniel, Justin. 2010. **Buddhist ‘Nuns’ (Mae Chi) and the Teaching of Pali in Contemporary Thailand**. *Modern Asian Studies*, Vol. 44, No. 6.
- Chatsumarn Kabil Singh. 1986. “Buddhism and National Development: A Case Study of Buddhist Universities.” in **Religion**. Bruce Matthews and Judith Nagata, eds. *Religion, values and Development in Southeast Asia*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Gosling, David. 1988. **New Directions in Thai Buddhism**. *Modern Asian Studies*. vol. 14. No. 3.
- _____. 1998. “The Changing Roles of Thailand’s Lay Nuns (Mae Chii).” **Southeast Asian Journal of Social Science**, vol. 26, no. 1.
- Lindberg Falk, Monica. 2007. **Making Fields of Merit: Buddhist Female Ascetics and Gendered Orders in Thailand**. Copenhagen/Washington: University of Washington Press.
- Tambiah, S. J.. 1976. **World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand Against a Historical Background**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Terwiel, Barend Jan. 2012. **Siam Ten Ways to Look at Thailand’s Past**. Gossenberg Oastasion Verlag.

สัมภาษณ์.

- กาญจนา เจริญมนาโชค, แม่ชี เสถียรธรรมสถาน. / Kancana Triamdhachook, maechee. (interview)
- ชาญณรงค์ บุญหนุน, ผู้ช่วยศาสตราจารย์. ดร. หัวหน้าภาควิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยศิลปากร. / Channarong Boonnoon. (interview)
- ดวงพร คำหอมกุ, แม่ชี ดร. อาจารย์ประจำชาปชาบดีเถรีวิทยาลัย (วิทยาลัยแม่ชี) อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา. / Duangphorn Khamhomku, Maechee. (interview)
- ธัญญมาศ เนตรน้อย, แม่ชี ดร. อาจารย์ประจำมหาปชาบดีเถรีวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. / Dhanyamas Netnoi, Maechee. (interview)

- ประทีน ขวัญอ่อน, แมชี ดร. ประธานสถาบันแมชีไทย พ.ศ. ๒๕๕๕ หัวหน้าแมชีสถาบันแมชีไทย ปากท่อ จังหวัดราชบุรี. / Prathin Khwan-On, Maechee. (interview)
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศาสตราจารย์. ดร. อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ราชบัณฑิต. / Pradharmakoshacarya (Prayoon dhammacitto) (interview)
- พระธรรมสุธี (พีร์ สุขาโต), อธิบดีสงฆ์วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ทำพระจันทร์ กรุงเทพฯ. / Pradharmasudhi (Peer Sujato) (interview)
- พระราชสิทธิมนี, ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพฯ. / Prarajasiddhimuni. (interview)
- พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปญฺโญ), รองศาสตราจารย์. ดร. รองอธิการฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Prasrigambhirayan (Somcint Sammāpañño) (interview)
- พระศรีวัชรมุณี (วัชระ ฐิตเมโธ), ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดชนะสงคราม กรุงเทพมหานคร. / Prasrivajramuni (Vajra thitamedho) (interview)
- พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริญาณโณ), ผู้ช่วยศาสตราจารย์. ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Prasudhidhamanuvatra (Thiap Siriṇaṇo) (interview)
- พระเทพปริยัติวิมล, อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. / Pratheppariyattivimol. (interview)
- มนตรี ศิโรจนานันท์, ผู้ช่วยศาสตราจารย์. ดร. ประธานโครงการปริญญาโท สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา ภาควิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. / Montri Shirarocananand. (interview)
- วัชระ งามจิตเรจริย, ศาสตราจารย์. ดร. ประจำภาควิชาปรัชญา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. / Watchara Ngamchitcharoen. (interview)
- สมควร ทองดี, แมชี วัดใหญ่ชัยมงคล พระนครศรีอยุธยา. / Somkhuan Thongdee, Maechee. (interview)
- สมศรี จารุเพ็ง, แมชี วัดชนะสงคราม กรุงเทพฯ. / Shomsri Carupheng, Maechee. (interview)
- สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปญฺโญ), เจ้าอาวาสวัดปากน้ำภาษีเจริญ ธนบุรี กรุงเทพฯ. / Somdec Pramaha Rajamangalacarya (Chuang Varapañño) (interview)
- สัมพิพัฒน์วิริยาจารย์, พระครูปลัด คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. / Sampiphadhanaviriyaṇācarya, Pragu Palat. (interview)
- สีสลับ อุปมัย, แมชี วัดปากน้ำภาษีเจริญ อาจารย์พิเศษและที่ปรึกษาของผู้อำนวยการฝ่ายบริหารมหาวิทยาลัยเถลิงวิทยา. / Sisalap Upamai, Maechee. (interview)
- สุตธรรมโกวิท, พระครู หัวหน้ากองพัฒนานักศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. / Sutadharmakovid, Pragu. (interview)
- สุนันทา เรียงแหลม, แมชี สำนักแมชีศาลาล้านติสุข อำเภอนครชัยศรีจังหวัดนครปฐม. / Sunantha Rianglaem, Maechee. (interview)
- สุวัฒน์วชิรคุณ (ไสว โชติโก), พระครูปลัด รองอธิการบดีฝ่ายต่างประเทศ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. / Suvadhanavajiragun, Pragu Palat (Sawai JotiKo) (interview)

อรรอำไพ ภาสัคคีตชัย, แม่ชี ผู้อำนวยการโรงเรียนธรรมจาริณีวิทยา อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี. / Anamphai Bhasakchai, Maechee. (interview)

อินเทอร์เน็ต

<http://th.wikipedia.org/wiki/มหาวิทยาลัยรามคำแหง>. (เข้าใช้เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๕.)

<http://th.wikipedia.org/wiki/มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช>. (เข้าใช้เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๕๕.)